

ΟΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ: ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

*Ημερίδα για τα 50 χρόνια από την ίδρυση του Ιδρύματος
Ευγενίδου 19 Μαΐου 2006*

Ομιλήτρια: Εύα Σεμερτζάκη, βιβλιοθηκονόμος MSc., υπεύθυνη της υπηρεσίας πληροφόρησης στη Βιβλιοθήκη της Τράπεζας της Ελλάδος

Το κείμενο της ομιλίας έχει δημοσιευτεί online στα πρακτικά της Ημερίδας στον ιστοτόπο της Βιβλιοθήκης του Ιδρύματος Ευγενίδου:
<http://www.eugenfound.edu.gr>

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην αρχή της σημερινής ομιλίας θα ήθελα να ευχαριστήσω την κ. Χαρά Μπρίντεζη για την τιμή που μου έκανε να με καλέσει να συμμετάσχω στην παρούσα ημερίδα με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 50 χρόνων λειτουργίας του Ιδρύματος Ευγενίδου. Επίσης θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στην κ. Ρωξάνη Φέσσα για τη βοήθειά της στην ετοιμασία της ομιλίας αυτής.

Σήμερα δεν θα μιλήσω για κάτι νεωτερικό και καινοτόμο, ούτε θα «κομίσω γλαύκανες Αθήνας». Θα προσπαθήσω όμως να καταδείξω τη μακρόχρονη παρουσία των βιβλιοθηκών στην Ελλάδα, με έμφαση στην αρχαιότητα, αλλά και την παράλληλη πορεία και συνύπαρξή τους με τον ελληνικό πολιτισμό. Επειδή οι βιβλιοθήκες είναι φορείς πολιτισμού, η σημασία τους αποδεικνύεται εξαιρετικά σημαντική σε όλες τις εποχές. Η ακμή και η παρακμή των βιβλιοθηκών ακολούθησε την πορεία των πολιτισμών τους οποίους υπηρετούσε. Καμιά κοινωνία δεν θα μπορούσε να φθάσει σε υψηλό επίπεδο οργάνωσης, χωρίς την παρουσία των βιβλιοθηκών και των μνημείων του γραπτού λόγου της.

1. Οι Βιβλιοθήκες στον Αρχαίο Κόσμο

Τις πρώτες ενδείξεις για την εμφάνιση βιβλιοθηκών στον ευρύτερο ελληνικό χώρο συνάγουμε από πήλινες πινακίδες της Μινωικής και της Μυκηναϊκής εποχής, που

βρέθηκαν σε ανασκαφές. Οι πρώτες αναφορές σε βιβλιοθήκες εμφανίστηκαν στη Μεσοποταμία γύρω στο 3000 π.Χ.

1.1. Πρώτες αναφορές σε βιβλιοθήκες

Η έννοια της βιβλιοθήκης ήταν αντιληπτή ως συλλογή εγγράφων θρησκευτικού, εμπορικού, ιδιωτικού, κυβερνητικού, διοικητικού περιεχομένου στα ανάκτορα των βασιλέων, σε σφηνοειδή γραφή. Στην αρχαία Elba της Συρίας ανακαλύφθηκε το κύριο αρχείο του βασιλικού παλατιού (2300-2250 π.Χ.) με διοικητικά έγγραφα, καταγραφές και καταλόγους ζώων, καρπών, αγροτικής γης, ονόματα επαγγελματιών και γεωγραφικών περιοχών. Στη Nippur της Νότιας Μεσοποταμίας βρέθηκαν πινακίδες του 2000 π.Χ. με κατάλογο λογοτεχνικών έργων των Σουμερίων, οι οποίοι εφηύραν τη σφηνοειδή γραφή.

Στην εποχή των Χετταίων (17^{ος} –13^{ος} αι. π.Χ.) ανακαλύφθηκαν πινακίδες που υποδήλωναν την κυβερνητική δραστηριότητα. Οι κατάλογοι αυτών των βιβλιοθηκών / αρχείων ήταν πιο σύνθετοι από την απλή καταγραφή που έκαναν οι Σουμεριοί στη Nippur. Κατά τον 9^ο αι. π.Χ. ο βασιλιάς της Ασσυρίας Ασουρμπανιπάλ (Ashurbanipal) στη Νινευί, μορφωμένος ο ίδιος, ιδρύει βιβλιοθήκη με την πρώτη συστηματική συλλογή εγγράφων στη Μέση Ανατολή. Εκεί ανακαλύφθηκε το έπος του Gilgamesh και το Έπος της Δημιουργίας σε σφηνοειδή γραφή, από τα πιο σημαντικά λογοτεχνικά έργα της Μέσης Ανατολής. Από την περιοχή αυτή διασώζονται 20.000 πήλινες πινακίδες και σπαράγματα τους στο Βρετανικό Μουσείο.

Οι βιβλιοθήκες της Μέσης Ανατολής χρησίμευαν κυρίως για επαγγελματική πληροφόρηση και ανταποκρίνονταν στις ανάγκες του πολιτισμού, του οποίου αποτελούσαν τμήμα. Η ύπαρξή τους διακόπηκε με την καταστροφή του πολιτισμού της περιοχής. Λειτουργούσαν όμως με στοιχειώδεις κανόνες, όπως ο εντοπισμός του έργου με τον τίτλο, συλλογή όμοιων έργων σε σειρές και δημιουργία καταλόγων.

Την ίδια εποχή στην Αίγυπτο δεν έχουμε ιδιαίτερες αναφορές σε βιβλιοθήκες. Μόνον ο Διόδωρος ο Σικελός τον 1^ο αι. π.Χ. αναφέρει ότι επί βασιλείας του Ραμσή Β' (1279-1213 π.Χ.) υπήρχε σε κτήριο μια «ιερή βιβλιοθήκη» που είχε την επιγραφή *ψυχής ιατρείον*, ένδειξη ότι αποτελούσε τμήμα ναού ή θρησκευτικού κέντρου. Αυτό τον

χαρακτηρισμό για βιβλιοθήκες βρίσκουμε σε ιστορικές και μοναστηριακές βιβλιοθήκες του 16^{ου} αι. στην Ελλάδα.

1.2. Από τις πινακίδες της Κνωσού στην κλασική Ελλάδα

1.2.1. Πρώιμες ενδείξεις

Στον ελληνικό κόσμο τα πρώτα δείγματα ύπαρξης βιβλιοθηκών ανάγονται στη Μινωική και Μυκηναϊκή περίοδο (1400-1100 π.Χ.). Πήλινες πινακίδες και λίθινες επιγραφές βρέθηκαν στις ανασκαφές της Κνωσού από το 1950, γραμμένες στη γραμμική Β γραφή, την παλαιότερη ελληνική γραφή. Μετά την αποκρυπτογράφησή της από τον Michael Ventris το 1953 και τη μελέτη των πινακίδων αποκαλύφθηκε ότι περιείχαν θέματα οικονομικά και εμπορικά, κτήση γης, θρησκευτικές προσφορές, απογραφές. Απουσίαζε όμως η λογοτεχνία. Ίσως βέβαια να ήταν προφορική η διάδοσή της ή να υπήρχε γραπτή λογοτεχνία και να ήταν γραμμένη σε άλλο υλικό, όπως ο πάπυρος, που ήταν φθαρτός και δεν διασώθηκε. Η γραμμική Β εικάζεται ότι ήταν η γλώσσα του εμπορίου, ενώ η γραμμική Α χρησιμοποιούνταν από τον κόσμο.

Στις Μυκήνες και στην Πύλο βρέθηκαν πήλινες πινακίδες σωριασμένες σε δωμάτια των ανακτόρων και άλλες μέσα σε πιθάρια τοποθετημένα σε ράφια. Αντίθετα στην Κνωσό βρέθηκαν διάσπαρτες οι πινακίδες, γεγονός που συμπίπτει με τη θεωρία της καταστροφής του Μινωικού πολιτισμού από σεισμό και επακόλουθη πυρκαϊά. Στην Πύλο βρέθηκαν σε δωμάτιο πινακίδες με αναφορές σε στοιχεία απογραφής και στρατιωτικές στατιστικές. Συνάγεται λοιπόν ότι επρόκειτο για επίσημο κυβερνητικό αρχείο. Βρέθηκαν όμως και σε δωμάτια σπιτιών, αποδεικνύοντας ότι οι κάτοχοί τους ήταν εξοικειωμένοι με εμπορικές συναλλαγές για να τις χρησιμοποιούν.

Μετά το 1200-1100 π.Χ. με την καταστροφή του Μινωικού και Μυκηναϊκού πολιτισμού έχουμε μια περίοδο σκοτεινών χρόνων.

1.2.2. Οι βιβλιοθήκες μέχρι την κλασική περίοδο στην Ελλάδα

Γύρω στα μέσα του 8^{ου} αι. π.Χ. συντελέστηκε στον ελληνικό χώρο ένα σημαντικό γεγονός. Οι Έλληνες δανείστηκαν από τους Φοίνικες το αλφάβητο και το προσαρμόσαν στις ανάγκες τους. Έπρεπε όμως να υπάρξουν σχολεία, δάσκαλοι, βιβλία για την εκμάθηση της γραφής και τη διάδοση της γνώσης. Ας μην ξεχνάμε ότι τον 8^ο αι. π.Χ. είχαν συντεθεί τα Ομηρικά Έπη, τα οποία απαγγέλλονταν προφορικά

από τους ραψωδούς και μεταδίδονταν στις επόμενες γενιές. Τα πρώτα δείγματα ύπαρξης συλλογών βιβλίων ήταν οι ιδιωτικές μικρές συλλογές.

1.2.2.1. Οι βιβλιοθήκες στην Αθήνα

Πιο πολλές πληροφορίες μπορούμε να συνάγουμε για δημιουργία βιβλιοθηκών στην Αθήνα, που ήταν το κέντρο της πνευματικής ζωής στην Ελλάδα. Αυτό αποδεικνύεται από τη λογοτεχνική παραγωγή και τη διάδοση του δράματος, με αποκορύφωμα τα έργα των τριών τραγικών ποιητών Αισχύλου, Σοφοκλή και Ευριπίδη. Την εποχή των τριών τραγικών ποιητών τα δραματικά έργα υπήρχαν διαθέσιμα για τους θεατές με την αντιγραφή, δείγμα ότι υπήρχε παραγωγή βιβλίων από τον 5^ο αι. π.Χ. στην Αθήνα.

Ερείπια από κτήρια βιβλιοθηκών δεν έχουμε στην Αθήνα για να αποδείξουμε την ύπαρξή τους. Η εικόνα για τις βιβλιοθήκες βασίζεται στην έρευνα των πηγών από την αρχαία ελληνική και λατινική γραμματεία. Εκτός από τα Ομηρικά Έπη στον 8^ο αι. π.Χ. έχουμε ποίηση, φιλοσοφία και επιστήμες με τα πρώτα κείμενα που διασώζονται της Σαπφούς, του Θαλή του Μιλήσιου και του Αναξίμανδρου. Έτσι κατά τον 6^ο αι. π.Χ. είχε προετοιμαστεί το έδαφος για να υποδεχθεί μια βιβλιοθήκη. Το πιο παλιό ελληνικό βιβλίο βρέθηκε στον τάφο του Αμπουκίρ στην Αίγυπτο, περιείχε τους *Πέρσες* του Τιμοθέου και χρονολογείται το 2^ο μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. Ο αρχαιότερος ελληνικός πάπυρος είναι του Δερβενίου έξω από τη Θεσσαλονίκη που βρέθηκε το 1960 (4^{ος} αι).

Σύμφωνα με τον Aulus Gellius, η Αθήνα είχε δημόσια βιβλιοθήκη γύρω στο 560 π.Χ. Ο *τύραννος Πεισίστρατος* (605-527 π.Χ.) φέρεται ότι είχε συγκεντρώσει μια συλλογή βιβλίων που αργότερα δώρισε στην Αθήνα και λειτούργησε ως δημόσια βιβλιοθήκη. Ο Gellius αναφέρει επίσης ότι η βιβλιοθήκη αυτή λειτουργούσε μέχρι το 480 π.Χ. όταν ο Ξέρξης κατέλαβε την Αθήνα και μετέφερε τη βιβλιοθήκη ως λάφυρο στην Περσία. Η χώρα αυτή κατακτήθηκε αργότερα από τον βασιλιά Σέλευκο, ο οποίος επανέφερε τα βιβλία στην Αθήνα. Ο Πεισίστρατος ήταν λάτρης της μουσικής και των τεχνών και όταν ήταν άρχοντας της Αθήνας, παρήγγειλε μια κριτική έκδοση των έργων του Ομήρου. Δεν γνωρίζουμε για την τύχη των βιβλίων στη συνέχεια, ούτε αν πραγματικά η βιβλιοθήκη λειτούργησε ως δημόσια.

Ο Αθηναίος στο έργο του *Δειπνοσοφιστές* αναφέρει ότι τον 6^ο αι. π.Χ. ο τύραννος Πολυκράτης ο Σάμιος φέρεται να ίδρυσε δημόσια βιβλιοθήκη στη Σάμο με έργα ίσως

των φιλοσόφων της Ελεατικής Σχολής, που γράφτηκαν σε παπύρινους κυλίνδρους. Ο Αθήναιος αναφέρει τον αρχαιότερο κατάλογο με ιδρυτές ιδιωτικών και βασιλικών βιβλιοθηκών στον ελληνικό κόσμο, όπου περιλαμβάνονται ονόματα όπως ο Πολυκράτης ο Σάμιος, ο Πεισίστρατος ο τύραννος των Αθηνών, ο Ευκλείδης ο Αθηναίος, ο Νικοκράτης ο Κύπριος, οι βασιλείς της Περγάμου, ο τραγικός ποιητής Ευριπίδης, ο Αριστοτέλης, ο μαθητής του Θεόφραστος και ο Νηλέας. Από τον 5^ο αι. π.Χ. εμφανίζονται αρκετές ιδιωτικές βιβλιοθήκες: Πλάτων, Ισοκράτης (436 π.Χ.), αργότερα ο Δημοσθένης (384 π.Χ.), Ζήνων (333 π.Χ.). Κατά τον 5^ο αι. π.Χ. οι ενδείξεις για ύπαρξη βιβλιοθηκών εξακολουθούν να είναι ασαφείς.

Οι σοφιστές τον 6^ο αι. π.Χ. μπορούν να θεωρηθούν κληρονόμοι των ραψωδών, αλλά είχαν στόχο να μεταδίδουν την ορθή έκφραση, δεν ενδιαφέρονταν για τις αξίες, αλλά για τη χρησιμότητα της τεχνικής τους, ασκούσαν γλωσσική ανάλυση. Βέβαια προώθησαν την κίνηση των βιβλίων για κοινή χρήση τον 5^ο αι. π.Χ. ως μέσο για τη διάδοση των γραπτών τους. Ωστόσο υπήρχαν φιλοσοφικές σχολές που ήταν λογικό να κατείχαν βιβλία για τη διακίνηση της γνώσης μεταξύ των μαθητών, ως όργανα διδασκαλίας. Ο Σωκράτης την ίδια εποχή όχι μόνο δεν συνέγραψε βιβλία, αλλά αποστρεφόταν τον γραπτό λόγο και περιφρονούσε τα βιβλία. Σε συνομιλία του με τον βιβλιόφιλο Ευθύδημο αναφέρεται ότι ο δεύτερος διατηρούσε ιδιωτική συλλογή βιβλίων.

Ο Πλάτων (427-347 π.Χ.), φιλόσοφος και δάσκαλος του Αριστοτέλη, είχε ιδιωτική βιβλιοθήκη για να τη χρησιμοποιούν οι μαθητές του στην *Ακαδημία* (ιδρύθηκε το 388 π.Χ. και είχε ζωή για περίπου 900 χρόνια). Φαίνεται ότι αγόραζε βιβλία ακόμα και από τη Σικελία.

1.2.2.2. Η Βιβλιοθήκη του Αριστοτέλη

Ο φιλόσοφος *Αριστοτέλης* ίδρυσε στην άλλη άκρη της Αθήνας το 325 π.Χ. (έμεινε ανοικτή μέχρι το 425 μ.Χ.) τη σχολή του που αρχικά ονομάστηκε *Λύκειον* και από τα χρόνια του Θεόφραστου, μαθητή και διαδόχου του στη διεύθυνση της σχολής, ονομάστηκε *Περίπατος*. Το Λύκειον λειτουργούσε παράλληλα με την Ακαδημία. Στις σχολές αυτές διασώζονται πολλά έργα και παραδόσεις των ίδιων των ιδρυτών τους, αλλά και της παλαιότερης ελληνικής γραμματείας. Έτσι ο Αριστοτέλης κατά τον Στράβωνα δημιούργησε τη μεγαλύτερη ιδιωτική βιβλιοθήκη για την υποστήριξη του διδακτικού προγράμματος του Λυκείου. Ήταν πλούσια σε κάθε γνωστικό αντικείμενο

και τη θαύμαζε ακόμη και ο Κικέρων. Ο Αριστοτέλης την ταξινομήσε βασιζόμενος στις δικές του στοχαστικές αρχές. Η ύπαρξη της βιβλιοθήκης ήταν προϋπόθεση για την έκδοση του έργου του με επιστημονικό τρόπο. Η βιβλιοθήκη του Αριστοτέλη αποτελούνταν από 400 βιβλία χωρισμένα σε *εξωτερικά* συγγράμματα, που απευθύνονταν στο ευρύ κοινό, από *εσωτερικά ή διδακτικά* που περιλάμβαναν τις παραδόσεις του στο Λύκειο (π.χ. Αναλυτικά, Φυσικά, Ηθικά, Όργανον) και από τα *ξένα* βιβλία που αγόρασε ή απέκτησε από δωρεές για να υποβοηθήσουν το έργο του και της σχολής του.

Μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου ο Αριστοτέλης μετακόμισε στη Χαλκίδα, όπου μάλλον θα πήρε κάποια από τα βιβλία της βιβλιοθήκης του. Τα υπόλοιπα κληρονόμησαν οι μαθητές του Θεόφραστος από τη Λέσβο που συνέχισε τη διδασκαλία στον Περίπατο και Εύδημος που πήγε στη Ρόδο. Ο Θεόφραστος (372-286 π.Χ.) διεύθυνε το Λύκειο και αύξησε τον αριθμό των βιβλίων της βιβλιοθήκης με δικά του συγγράμματα που αριθμούσαν 323.808 στίχους. Με τη διαθήκη του κληροδοτεί τη βιβλιοθήκη στον Νηλέα, συμμαθητή του Αριστοτέλη στην Ακαδημία, άτομο χωρίς επιστημονική δραστηριότητα και μεγάλο στην ηλικία. Αργότερα αποσύρθηκε στη γενέτειρά του τη Σκήψη της Τρωάδας, παίρνοντας μαζί του τμήμα της βιβλιοθήκης του Θεόφραστου και του Αριστοτέλη. Οι απόγονοι του Νηλέα, φοβούμενοι μήπως ο βασιλιάς της Περγάμου Ευμένης Β΄ έπαιρνε κάποια χειρόγραφα όταν έκτιζε τη βιβλιοθήκη του, τα έκρυψαν σε σπηλιά όπου καταστράφηκαν από την υγρασία.

Όταν η Πέργαμος έγινε ρωμαϊκή επαρχία, οι απόγονοι του Νηλέα ξέθαψαν όσα βιβλία του Αριστοτέλη είχαν περισωθεί και τα πούλησαν στον Απελλικώνα από την Τέω (πόλη της Ιωνίας) τον 1^ο αι. π.Χ. Εκείνος φρόντισε να γίνουν αντίγραφα για να περισωθούν και να καταστούν προσιτά ξανά στους κύκλους της Ακαδημίας και του Περιπάτου. Όταν το 81 π.Χ. ο Σύλλας κατέλαβε την Αθήνα, ο Απελλικών σκοτώθηκε και ο Σύλλας μετέφερε ως λάφυρο τη συλλογή του στη Ρώμη, που είχε τμήμα των αυθεντικών χειρογράφων του Αριστοτέλη. Στη Ρώμη η βιβλιοθήκη του Αριστοτέλη έπεσε πάλι σε ελληνικά χέρια, στον Τυραννίωνα, μαθητή του Διονυσίου του Θρακός. Είχε συλληφθεί ως αιχμάλωτος, αλλά ο νικητής και φιλέλληνας Λούκουλλος τον υποστήριξε και πέτυχε να συγκεντρώσει βιβλιοθήκη με 30.000 παπύρινους κυλίνδρους, ενώ η σχέση του με τον Σύλλα του επέτρεπε πρόσβαση στα χειρόγραφα του Αριστοτέλη. Ο Φαύστος, γιός του Σύλλα, κληρονόμησε τα βιβλία του Αριστοτέλη

και η βιβλιοθήκη του έγινε κέντρο της ρωμαϊκής διανοήσης. Ο Φαύστος αργότερα χρεοκόπησε, δημοπρατήθηκαν τα βιβλία και χάθηκαν.

Ο Αθήναιος αναφέρει ότι ο Πτολεμαίος Β΄ ο Φιλάδελφος (309-246 π.Χ.) αγόρασε από τον Νηλέα τα βιβλία του Αριστοτέλη και τα έφερε στη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας. Σε κάθε περίπτωση όμως ο Αριστοτέλης εμφανίζεται στην ιστορία ως δημιουργός και ιδιοκτήτης μιας από τις πιο αξιόλογες ιδιωτικές βιβλιοθήκες της εποχής.

1.3. Η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας

Η πιο φημισμένη βιβλιοθήκη του αρχαίου ελληνικού κόσμου ήταν η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας. Με τις κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου η δόξα της Ελλάδος ξεπέρασε τα όριά της. Η αυτοκρατορία του Αλεξάνδρου γρήγορα όμως διαμελίστηκε μετά τον θάνατό του. Στην Αίγυπτο το βασίλειο των Πτολεμαίων με πρωτεύουσα την Αλεξάνδρεια ξεκίνησε το 305 π.Χ. Ο Πτολεμαίος Α΄ ο Σωτήρ (366-283 π.Χ.) έκτισε περίλαμπρα κτήρια και προσέλκυσε επιστήμονες και ανθρώπους των γραμμάτων από όλο τον ελληνικό κόσμο. Η Αλεξάνδρεια έγινε το κέντρο της πνευματικής ζωής και του πολιτισμού του ελληνικού κόσμου. Ο Πτολεμαίος Α΄ σύντομα προσέλκυσε στην αυλή του τον Δημήτριο τον Φαληρέα από την Αθήνα το 297 π.Χ.

Ο Πτολεμαίος Α΄ ίδρυσε το *Μουσείον* δηλαδή τον ναό των Μουσών. Κατά τον Πλούταρχο ήταν «ο πρώτος συναγαγών το μουσείον». Ο βασιλιάς όριζε τον ιερέα του Μουσείου (Στράβων, XVII 794). Ιδρύθηκε κατά τα πρότυπα της Ακαδημίας του Πλάτωνα και του Λυκείου (Περίπατος) του Αριστοτέλη, που είχαν χώρους με βωμούς αφιερωμένους στις Μούσες. Στο Μουσείο σύχναζαν όχι φιλόσοφοι όπως στις αθηναϊκές σχολές, αλλά άνθρωποι των γραμμάτων και επιστήμονες. Ζούσαν αμέριμνη ζωή, είχαν γεύματα δωρεάν, υψηλούς μισθούς και υπηρέτες. Οι επιστήμες που καλλιεργούνταν στο Μουσείο ήταν μαθηματικά, φυσιογνωστικά, αστρονομία, φυσική, ιατρική, φιλολογία. Τα μέλη του Μουσείου αναγορεύονταν από τον βασιλιά, ο οποίος τα προστάτευε και τα χρηματοδοτούσε. Προϊστάμενος των λογίων ήταν ο *επιστάτης* και ο *ταμίας* ήταν ο διευθυντής των οικονομικών.

Την περίφημη Βιβλιοθήκη ίδρυσε ο Πτολεμαίος Β΄ ο Φιλάδελφος (309-246 π.Χ.), κοντά στα συγκροτήματα των βασιλικών ανακτόρων, στο *Βρουχείον*, για να εξυπηρετεί τους λογίους του Μουσείου, μετά από προτροπή του Δημητρίου Φαληρέα. Δεν διασώζονται μαρτυρίες για την περιγραφή του κτηρίου, αλλά πληροφορίες για

την οργάνωση της βιβλιοθήκης. Ο βιβλιοθηκονόμος ήταν ο διευθυντής της βιβλιοθήκης, ο οποίος οριζόταν από τον βασιλιά και είχε επιπλέον το καθήκον της διδασκαλίας των παιδιών της βασιλικής οικογένειας. Σύμφωνα με ορισμένες πηγές υπήρχε δεύτερη μικρότερη βιβλιοθήκη που κτίστηκε από τον Πτολεμαίο Γ' τον Ευεργέτη (246-221 π.Χ.) στον περίβολο του Σεραπείου, του ναού προς τιμή του θεού Σέραρη. Αυτή η βιβλιοθήκη ήταν δημόσια και ανοικτή στο κοινό, όπως γράφει ο Αφθόνιος αναφερόμενος στη βιβλιοθήκη «*τοις φιλοπονούσιν φιλοσοφεί*». Δηλαδή υπήρχαν «*η εντός*» ή «*του Βρουχείου*» ή «*Βασιλική*» ή «*του Μουσείου*» και «*η εκτός*» ή «*του Σεραπείου*» ή «*Ρακώτις*» (από την ονομασία της περιοχής).

Στόχος της βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας ήταν να αποτελέσει παρακαταθήκη των ελληνικών έργων και εργαλείων έρευνας, αλλά και να συγκεντρώσει τη γραμματεία όλων των λαών (π.χ. Αιγύπτιοι, Βαβυλώνιοι) και όλων των εποχών, μεταφρασμένη στα ελληνικά. Απόδειξη του μεταφραστικού έργου της βιβλιοθήκης ήταν η περιώνυμη *μετάφραση των Εβδομήκοντα*, η μετάφραση της Παλαιάς Διαθήκης στα ελληνικά από τα εβραϊκά, το 2^ο μισό του 2^{ου} αι. π.Χ. Σύμφωνα με τον Αριστέα ο Πτολεμαίος Β' είχε αναλάβει τη διεύθυνση της εκτέλεσης του έργου της μετάφρασης από ομάδα 72 μεταφραστών.

Από τον βυζαντινό λόγιο Ιωάννη Τζέτζη μαθαίνουμε ότι επί Πτολεμαίου Β' του Φιλαδέλφου η βιβλιοθήκη είχε 400.000 βιβλία-ρόλους *συμμιγείς* (ο κύλινδρος περιείχε ένα «βιβλίο» από κάποιο μεγαλύτερο έργο του συγγραφέα, όπως τα εννέα βιβλία της *Ιστορίας* του Ηροδότου ήταν 9 βίβλοι *συμμιγείς*) και 90.000 ρόλους *αμιγείς* (ο κύλινδρος περιείχε ένα άρτιο ολόκληρο σύγγραμμα ενός συγγραφέα). Ο αριθμός των 490.000 κυλίνδρων ήταν τεράστιος για την εποχή. Είναι εμφανές ότι υπήρχαν διπλά αντίτυπα. Αντίθετα στη βιβλιοθήκη του Σεραπείου υπήρχαν 42.800 ρόλοι.

Σχετικά με την απόκτηση των βιβλίων με παντοίους τρόπους είναι παροιμιώδης η απληστία των Πτολεμαίων. Κατά τον Αριστέα (Επ. 9-10, Pfeiffer, 119) ο Δημήτριος Φαληρέας ήταν υπεύθυνος για τη συναγωγή βιβλίων από όλη την οικουμένη με αγορά, αντιγραφή και δανεισμό. Χαρακτηριστικό της απληστίας για την απόκτηση βιβλίων ήταν το περιστατικό ότι ο Πτολεμαίος Β' δανείστηκε από την Αθήνα τα επίσημα κρατικά αντίτυπα των τραγωδιών του Αισχύλου, Σοφοκλή και Ευριπίδη με χρηματική εγγύηση 15 ταλάντων με σκοπό την αντιγραφή τους (ας σημειώσουμε εδώ ότι η πρώτη περίπτωση κατοχύρωσης πνευματικών δικαιωμάτων εμφανίζεται το

330 π.Χ., όταν ο Λυκούργος έθεσε νόμο ώστε να υποχρεώνονται τα κρατικά αρχεία να τηρούν ως βιβλιοθήκη παρακαταθήκης ένα αξιόπιστο αντίγραφο για κάθε έργο των τραγικών ποιητών. Αυτό συνέβη επειδή υπήρξε έντονος ο κίνδυνος παραποίησης των αρχικών κειμένων με την αντιγραφή). Όταν όμως τα παρέλαβε, προτίμησε να κρατήσει τα πρωτότυπα, να χάσει την εγγύηση και να επιστρέψει ένα αντίγραφο σε ωραίο πάπυρο. Πολλά βιβλία αποκτούσαν με κατάσχεση από τα πλοία που προσέγγιζαν το λιμάνι της Αλεξάνδρειας. Αυτά τα βιβλία τα διατηρούσαν χωριστά και τα ονόμαζαν «*εκ πλοίων*».

Αναφέραμε πιο πάνω ότι το αξίωμα του διευθυντή της βιβλιοθήκης ήταν εξόχως τιμητικό. Σύμφωνα με τον πάπυρο της Οξυρύγχου, 2^{ος} αι. μ.Χ. και το βυζαντινό λεξικό του *Σουίδα*, ο κατάλογος με τους πρώτους διευθυντές της βιβλιοθήκης (*επιστάτης ή προστάτης της βιβλιοθήκης*) ήταν ο εξής:

- Ζηνόδοτος ο Εφέσιος (285-270 π.Χ., ο πρώτος διευθυντής)
- Απολλώνιος ο Ρόδιος (270-245 π.Χ.)
- Ερατοσθένης ο Κυρηναίος (245-204/1 π.Χ.)
- Αριστοφάνης ο Βυζάντιος (204/1-189/186 π.Χ.)
- Απολλώνιος ο Ειδογράφος (189/186-175 π.Χ.)
- Αρίσταρχος ο Σαμόθρακας (175-145 π.Χ.)

Οι βιβλιοθηκονόμοι αυτοί διέπρεψαν ως γραμματικοί, συγγραφείς και λόγιοι. Ακολούθως εμφανίζεται ο Κύδας, από τους ακοντιοφόρους και στη συνέχεια άλλα άσημα ονόματα μεταξύ των ετών 120-80 π.Χ.

1.3.1. Οι Πίνακες του Καλλίμαχου

Από τους βιβλιοθηκονόμους, ο Ζηνόδοτος εμφανίζεται ως πρωτοπόρος της βιβλιοθηκονομίας, επειδή όρισε ένα αλφαβητικό σύστημα ταξίθετης των βιβλίων. Όλα αυτά τα συγγράμματα έπρεπε να ταξινομηθούν για να γίνουν προσιτά στους λογίους. Το έργο αυτό ανέθεσε ο Πτολεμαίος Α΄ στον ποιητή Καλλίμαχο τον Κυρηναίο (305-240 π.Χ.), τον πρώτο καταλογογράφο στην ιστορία της βιβλιοθηκονομίας, αλλά όχι διευθυντή της βιβλιοθήκης. Συνέγραψε το έργο «*Πίνακες των εν πάση παιδεία διαλαμψάντων και ως συνέγραψαν εν βιβλίοις κ' και ρ'*» (ΙΕΕ, Ε' σ.311) σε 120 βιβλία. Οι Πίνακες έχουν χαθεί στο σύνολό τους, αλλά μεταγενέστεροι συγγραφείς διέσωσαν αποσπάσματά τους. Πρόκειται για επισκόπηση του συνόλου της ελληνικής γραμματείας. Φαίνεται όμως ότι επεκτάθηκε πέρα από το υπάρχον υλικό της βιβλιοθήκης για να καλύψει το σύνολο της ελληνικής γραμματείας.

Ο Καλλιμάχος χώρισε τη γραμματεία σε κατηγορίες, σύμφωνα με την ταξινόμηση των βιβλίων-κυλίνδρων στα ράφια της βιβλιοθήκης, ως τοπογραφικός κατάλογος. Μαρτυρούνται τρεις κατηγορίες: *ρητορικά, νόμοι και παντοδαπά συγγράμματα*. Οι πηγές κάνουν λόγο για κατηγορίες σε *επικούς, λυρικούς, τραγικούς, κωμικούς ποιητές, φιλοσόφους, ιστορικούς και συγγραφείς ιατρικών έργων*. Κάθε πίνακας από αυτούς περιλάμβανε τους αντίστοιχους με την κατηγορία συγγραφείς σε αλφαβητική σειρά. Για κάθε συγγραφέα παρέθετε μικρό βιογραφικό σημείωμα (όνομα πατρός, τόπος γέννησης, παρατσούκλι και λεπτομέρειες για να τον διακρίνουν από συνεπώνυμο). Τη βιογραφική αναφορά ακολουθούσε αλφαβητική κατάταξη των έργων του συγγραφέα (π.χ. για τον Αισχύλο αναφέρει τίτλους 73 έργων). Εκτός από τον τίτλο έδινε τις αρχικές λέξεις και τον συνολικό αριθμό των στίχων του έργου «*ου (ης, ων) αρχή*» και παρέθετε τον πρώτο στίχο, π.χ. «*επικόν δε το ποίημα, ου η αρχή*».

Εκτός από τους γενικούς Πίνακες, κατά το λεξικό του Σουίδα έγραψε και δύο άλλους: «*Πίναξ και αναγραφή των κατά χρόνους και απ' αρχής γενομένων διδασκάλων*» (ποιητών) και «*Πίναξ των Δημοκράτους [Δημοκρίτου] γλωσσών και συνταγμάτων*» (συγγραμμάτων?). Το τεράστιο αυτό έργο διακατέχεται από τη διακαή επιθυμία να διασωθεί η υπάρχουσα φιλολογική κληρονομιά του παρελθόντος για τους μεταγενέστερους. Οι *Πίνακες* είναι σημαντικό έργο για την ιστορία της ελληνικής βιβλιογραφίας, αλλά και πρώιμο βιβλιοθηκονομικό πληροφοριακό εργαλείο.

1.3.2. Πορεία και τέλος της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας

Η Βιβλιοθήκη στην πορεία της ύπαρξής της συντέλεσε στην εξέλιξη της επιστημοσύνης στην Αλεξάνδρεια και παρήγαγε κριτικές και σχολιασμένες εκδόσεις Ελλήνων συγγραφέων. Μέχρι το απόγειο της δόξας της η βιβλιοθήκη είχε συγκεντρώσει 700.000 κυλίνδρους-βιβλία. Αυτή η τεράστια συλλογή όμως καταστράφηκε από πυρκαϊά το 47 π.Χ. κατά τους πολέμους του Ιουλίου Καίσαρα στην Αίγυπτο. Σύμφωνα με τον Δίωνα τον Κάσσιο κήηκαν κτήρια δημοσίων αποθηκών, μέσα στις οποίες είχαν συγκεντρωθεί 40.000 τόμοι. Το Μουσείο όμως, τα βασιλικά ανάκτορα και η βιβλιοθήκη έμειναν άθικτα. Αντίθετα ο Πλούταρχος αναφέρεται στην καταστροφή των μεγάλων βιβλιοθηκών. Ακόμα μεγαλύτερη καταστροφή έφεραν οι πόλεμοι του αυτοκράτορα Αυρηλιανού (270-275 μ.Χ.)

εναντίον της Ζηνοβίας, βασίλισσας της Παλμύρας, όταν καταστράφηκε το Βρουχέιον στην Αλεξάνδρεια, όπου στεγαζόταν το βασιλικό ανάκτορο.

Η εξυπηρέτηση των λογίων γινόταν τότε από τη «θυγατέρα» βιβλιοθήκη στο Σεράπειο. Κατά τον Πλούταρχο η βιβλιοθήκη αυτή εμπλουτίστηκε επί Μάρκου Αντωνίου με μεταφορά 200.000 βιβλίων από τη βιβλιοθήκη της Περγάμου, ως δώρο στη βασίλισσα Κλεοπάτρα, αναπληρώνοντας τις απώλειες από την πυρκαϊά. Τελικά και η βιβλιοθήκη του Σεραπείου καταστράφηκε το 391 μ.Χ. όταν γκρεμίστηκε ο ναός του θεού Σέραπη ως ειδωλολατρικός, υπό την καθοδήγηση του Πατριάρχη Αλεξανδρείας Θεοφίλου.

Σύμφωνα με αραβικές πηγές, που αμφισβητούνται (αφήγηση του Άραβα ιστορικού Ιμπν Κιφτί), η τελική αναφορά στη βιβλιοθήκη γίνεται το 642 μ.Χ. όταν ο Άραβας στρατηγός Άμρ κατέκτησε την Αίγυπτο και συνεπώς την Αλεξάνδρεια. Διέταξε να χρησιμοποιηθούν τα βιβλία ως θερμαντική ύλη για τα λουτρά της Αλεξάνδρειας. Μαζί με την ελληνιστική επιστήμη που άνθιζε, καταστράφηκε και το ενδιαφέρον για το βιβλίο κατά τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους, με αποτέλεσμα την απώλεια πολλών έργων.

1.4. Βιβλιοθήκη της Περγάμου

Το αντίπαλον δέος, η ανταγωνίστρια βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας ήταν η βιβλιοθήκη της Περγάμου, που σχετίζεται με την ιστορία του οίκου των Ατταλιδών. Ο Φιλέταιρος, γιός του Αττάλου, διοικητής της ακρόπολης της Περγάμου (281-263 π.Χ.) κληροδότησε στους ανεψιούς του Ευμένη και Άτταλο μια πλούσια ανεξάρτητη ηγεμονία. Οι διάδοχοι του Φιλέταιρου ανέπτυξαν πολιτιστική πολιτική και ανέδειξαν την Πέργαμο σε νέο πολιτιστικό κέντρο του ελληνικού κόσμου, όπου άκμασαν η φιλοσοφία, οι τέχνες, η επιστήμη και η φιλολογία μέχρι το 133 π.Χ., όταν η Πέργαμος περιήλθε στην κυριαρχία των Ρωμαίων.

Οι Ατταλίδες προσπάθησαν να προσελκύσουν, χωρίς επιτυχία, εξέχοντα μέλη του Μουσείου της Αλεξάνδρειας, όπως τον Αριστοφάνη τον Βυζάντιο. Προσήλκυσαν τελικά ένα στωικό φιλόσοφο τον Κράτητα από τη Μαλλού της Κιλικίας, χωρίς να δημιουργηθεί σχολή με δασκάλους και μαθητές κατά τα πρότυπα της Αλεξάνδρειας. Υπήρχε όμως φιλολογική δραστηριότητα.

Ο Ευμένης Β΄ (197-159 π.Χ.) θεωρείται ιδρυτής της βιβλιοθήκης της Περγάμου, που συγκέντρωσε παπύρινα βιβλία για να ικανοποιήσει τις φιλολογικές ανάγκες των λογίων. Έκτισε τη βιβλιοθήκη δίπλα στο μεγάλο ιερό της Αθηνάς στην ακρόπολη της Περγάμου. Ο *Κρότης* ίσως βοήθησε τον βασιλιά στην οργάνωση και διοίκηση της βιβλιοθήκης. Η βιβλιοθήκη σχεδιάστηκε για να χρησιμοποιείται από το ευρύ κοινό, σε αντίθεση με την κλειστή κοινότητα των λογίων του Μουσείου και της βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας. Και οι δύο βιβλιοθήκες κτίστηκαν κοντά σε ναό και πλησίον των βασιλικών ανακτόρων. Και οι δύο βιβλιοθήκες διεκδίκησαν βιβλία από τη βιβλιοθήκη του Αριστοτέλη. Ωστόσο η βιβλιοθήκη της Περγάμου δεν έφτασε ποτέ σε μέγεθος και σε αίγλη εκείνη της Αλεξάνδρειας. Ο μόνος βιβλιοθηκονόμος που αναφέρεται ήταν ο Αθηνόδωρος ο Ταρσεύς, που το 70 π.Χ. δέχθηκε πρόταση του Κάτωνα του νεότερου και πήγε στη Ρώμη.

1.5. Οι βιβλιοθήκες στην ύστερη αρχαιότητα και στη ρωμαϊκή εποχή

Κατά την ελληνιστική περίοδο υπήρχαν βιβλιοθήκες σε διάφορες πόλεις όπως στην Αθήνα στο γυμνάσιο *Πτολεμαίων* (με κατάλογο βιβλίων), στη Ρόδο, στην Έφεσο, στην Κω, στην Πάτρα, στους Δελφούς, στην Επίδαυρο (ιατρική βιβλιοθήκη, το Ασκληπιείον). Ο ρόλος της βιβλιοθήκης στην ελληνική κοινωνία εξακολουθούσε να είναι σημαντικός. Διασώζονται ελάχιστα στοιχεία για τις βιβλιοθήκες αυτές και ιδίως για την αρχιτεκτονική τους, ενώ χάθηκε το μεγαλύτερο τμήμα της βιβλιακής παραγωγής. Είναι πασιφανές όμως ότι οι άνθρωποι γνώριζαν να χρησιμοποιούν τις βιβλιοθήκες. Οι βιβλιοθήκες συχνά κτίζονταν κοντά στο «γυμνάσιον», στο πεδίο άθλησης των νέων της Αθήνας και συνδέονταν με τα εκπαιδευτικά κέντρα.

Μετά την κατάκτηση της Ελλάδος από τους Ρωμαίους το 146 π.Χ. πολλά βιβλία αλλά και Έλληνες μεταφέρθηκαν ως σκλάβοι μορφωμένοι (*servi literati*) στη Ρώμη. Η πρώτη βιβλιοθήκη της Ρώμης εγκαινιάστηκε από τον Asinius Pollio το 39 π.Χ. υλοποιώντας επιθυμία του Ιουλιού Καίσαρα που είχε πεθάνει. Το 28 π.Χ. ο Αύγουστος ίδρυσε την Παλατινή βιβλιοθήκη που επιβίωσε μέχρι το 191 μ.Χ. και τη βιβλιοθήκη της Οκταβίας το 80 μ.Χ. στο ναό του Δία. Στην εποχή της ακμής της υπήρχαν 28 δημόσιες βιβλιοθήκες στη Ρώμη. Οι βιβλιοθήκες ήταν διπλές (διπλοβιβλιοθήκες): οι γενικές συλλογές Ελλήνων κλασικών συγγραφέων (*bibliotheca graeca*) και οι συλλογές Λατίνων συγγραφέων (*bibliotheca latina*). Υπήρχαν αρκετές ιδιωτικές

βιβλιοθήκες, προσιτές στο κοινό. Στη Ρώμη βέβαια η έμφαση ήταν στη λατινική γραμματεία, ενώ στην Αλεξάνδρεια στην ελληνική.

1.5.1. Οι βιβλιοθήκες του Πανταίνου, του Αδριανού και του Κέλσου

Οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες εκτός από τη Ρώμη, ίδρυσαν βιβλιοθήκες σε διάφορες πόλεις της αυτοκρατορίας. Στην εποχή του Αδριανού φημολογείται ότι είχε ιδρυθεί βιβλιοθήκη στην Κόρινθο, δίπλα σε γυμναστήριο. Στην εποχή του Τραϊανού υπήρχε στην Αθήνα η *βιβλιοθήκη του Πανταίνου*, νότια της στοάς του Αττάλου. Βρέθηκε επιγραφή ότι ο Τίτος Φλάβιος Πάνταινος χάρισε στην Πολιάδα Αθηνά, στον αυτοκράτορα Τραϊανό και στην πόλη των Αθηνών «*τις εξωτερικές στοές, το περιστύλιο και τη βιβλιοθήκη με τα βιβλία και ολόκληρη την εσωτερική διακόσμηση*». Το γεγονός τοποθετείται το 102 μ.Χ., αλλά δεν το αναφέρει ο ιστορικός Πausanias.

Ο ίδιος ιστορικός αναφέρει στην Αθήνα την ύπαρξη της *βιβλιοθήκης του Αδριανού*, από την οποία σώζονται σήμερα αξιόλογα τμήματα. Ήταν ένα από τα αρχιτεκτονικά μνημεία που χάρισε ο αυτοκράτορας στην Αθήνα. Η βιβλιοθήκη βρίσκεται βόρεια της Ακρόπολης και της ρωμαϊκής αγοράς. Θεμελιώθηκε ίσως το 132 μ.Χ. Μαζί με τις γειτονικές αίθουσες ακροάσεων με μια μεγάλη αυλή, με στοές με 100 κίονες, τρεις εξέδρες στη βόρεια και τρεις στη νότια πλευρά για τους πνευματικούς περιπατητές, ανήκει σε σύμπλεγμα κτηρίων όπου μπορούμε να υποθέσουμε ότι λειτουργούσε «*πανεπιστήμιο*».

Τέλος η *βιβλιοθήκη του Κέλσου στην Έφεσο* είναι από τα καλύτερα διατηρημένα κτήρια βιβλιοθηκών. Ιδρύθηκε το 110 μ.Χ. ως ιδιωτικό ίδρυμα σε περίοδο ακμής της ρωμαϊκής επαρχίας της Εφέσου. Σήμερα σώζεται η διώροφη πρόσοψη. Ιδρυτής αναφέρεται ο Τιβέριος Ιούλιος Ακύλας Πολεμειανός προς τιμή του πατέρα του Τιβέριου Ιουλίου Κέλσου Πολεμειανού. Ο Ακύλας κληροδότησε το ποσό των 25.000 δηναρίων για να τοκίζονται και να αγοράζονται βιβλία, αλλά και να πληρώνεται το προσωπικό της βιβλιοθήκης. Ο Κέλσος ήταν Έλληνας που είχε το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη και κατατάσσονταν στην αυτοκρατορική αριστοκρατία. Κατά τις ανασκαφές της βιβλιοθήκης στη δεκαετία του 1970 ανακατασκευάστηκε η πρόσοψη με τρία θυραία ανοίγματα, πλαισιωμένα από τέσσερις δίστυλες παραστάσεις, όπου τοποθετήθηκαν τέσσερα αγάλματα που παρίσταναν τις αρετές του Κέλσου: η

φρόνηση (Σοφία), η αξιοσύνη (Αρετή), η γνώση (Επιστήμη) και η σωφροσύνη (Έννοια).

Από τις ανασκαφές στο Ηράκλειο της Ιταλίας (Herculaneum) τον 19^ο αι. βρέθηκε βιβλιοθήκη με 1800 ρόλους παπύρου στη Villa dei Papii, που καταστράφηκαν το 79 μ.Χ. μετά την έκρηξη του ηφαιστείου στην Πομπηία. Οι πάπυροι περιείχαν συγγράμματα της Επικούρειας φιλοσοφίας από την Ελλάδα.

1.6. Υλικά γραφής (απαρχές μέχρι τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους)

Έγινε αναφορά στις *πήλινες πινακίδες* όπου έγραφαν με αιχμηρό αντικείμενο και τις έψηναν για να διατηρηθούν και να παγιοποιηθούν. Στην Αθήνα χρησιμοποιούσαν σπαράγματα αγγείων, γνωστά ως *όστρακα*, όπου έγραφαν με αιχμηρό αντικείμενο ή με μελάνι και πένα. Γνωστή είναι η συνήθεια του *εξοστρακισμού*, όπου οι Αθηναίοι έγραφαν πάνω στα όστρακα το όνομα του πολίτη που ήταν ανεπιθύμητος για την πόλη και τον εξανάγκαζαν σε εξορία. Φαίνεται ότι υπήρχαν ξύλινες πινακίδες (*δέλτοι*) με κέρινη επίστρωση στην πλατιά πλευρά, όπου έγραφαν με ένα είδος στυλού και μπορούσαν να σβήσουν ομαλύνοντας την κέρινη επιφάνεια. Περισσότερες πινακίδες (δέλτοι) δεμένες μαζί με σχοινιά ή κορδόνια σχημάτιζαν ένα τετράδιο, όπως το ονόμαζε ο Ευριπίδης *πολύθυροι διαπτυχαί*. Οι δέλτοι ήταν υλικό για σχολικές σημειώσεις και σημειώσεις αρχαιακού χαρακτήρα από τους γραφείς των δημοσίων υπηρεσιών.

Δεν είναι γνωστό πότε ακριβώς εισήχθη στην Ελλάδα ο *πάπυρος* ως γραφική ύλη, τον 7^ο ή τον 6^ο αι. π.Χ. Πατρίδα του πάντως ήταν η Αίγυπτος από την 3^η χιλιετία π.Χ., όπου φύτρωνε το ομώνυμο φυτό. Μετά την κατεργασία του, τον εξήγαγαν στον υπόλοιπο κόσμο για αρκετά χρόνια. Έγραφαν με μελάνι κατασκευασμένο από ανάμειξη καπνιάς με νερό και για στυλό χρησιμοποιούσαν καλάμι ξυσμένο στην άκρη για να σχηματίζει μύτη. Ίσως να χρησιμοποιήθηκε ο πάπυρος και στη Μινωική Κρήτη για έγγραφα που ήταν πιο επίσημα. Βρέθηκαν στην Κνωσό πήλινες σφραγίδες με ίχνη παπύρινων νημάτων.

Η λέξη *βύβλος* ή *βιβλίον* προέρχεται από τη φοινικική πόλη Βύβλος, από όπου γινόταν εισαγωγή κατεργασμένου παπύρου. Τα παπύρινα φύλλα συγκολλούνταν για να αποτελέσουν ένα *παπυρικό κύλινδρο*. Η γραφή σε αυτόν άρχιζε από αριστερά σε

στήλες κάθετες προς το πλάτος του κυλίνδρου και είχε μήκος μέχρι 17 μέτρα. Όταν ολοκληρωνόταν η συγγραφή του βιβλίου, κολλούσαν μια ράβδο (*ομφαλός*) στο δεξιό περιθώριο και γύρω από αυτήν τύλιγαν τον πάπυρο. Στον ομφαλό κρεμούσαν τη *σίλλυβο*, μια ετικέτα που ανέφερε τον τίτλο ή τα διακριτικά του βιβλίου. Το γραμμένο φύλλο παπύρου λεγόταν *βυβλίον* ή *βιβλίον*, ενώ ο άγραφος πάπυρος λεγόταν *χάρτης* στα ελληνικά και *τόμος* ή *παπύρινος κύλινδρος* ή *volumen* <volume, ο ρόλος με σειρά φύλλων συγκολλημένα. Οι Έλληνες χρησιμοποιούσαν κατά καιρούς τον όρο *διφθέρα* (Ηρόδοτος) που ήταν γραφική ύλη από κατεργασμένο δέρμα κατσίκας ή προβάτου σε περιπτώσεις που δεν υπήρχε διαθέσιμος πάπυρος.

Φημολογείται ότι εξαιτίας του ανταγωνισμού μεταξύ των βιβλιοθηκών Αλεξάνδρειας και Περγάμου, ο Πτολεμαίος Ε' απαγόρευσε την εξαγωγή παπύρου στην Πέργαμο. Οι Ατταλίδες εφηύραν άλλη γραφική ύλη που πήρε το όνομα της πόλης από την οποία προήλθε: *περγαμηνή*. Κατά το λεξικό του Σουίδα «*περγαμηναί' αι μεμβράναι*». Η επεξεργασία δερμάτων ήταν συνήθης στην Εγγύς Ανατολή από παλαιότερους χρόνους και υιοθετήθηκε από τους Έλληνες των παραλίων της Μ. Ασίας πριν τον 5^ο αι. π.Χ. Οι κάτοικοι της Περγάμου όμως ίσως ήταν οι πρώτοι που την εξήγαγαν στη Δύση. Ο νεωτερισμός αυτός συντέλεσε σταδιακά στην αντικατάσταση των παπύρινων κυλίνδρων από *περγαμηνούς κώδικες*: βιβλίο αποτελούμενο από συρραφή φύλλων περγαμηνής, *codex* > *caudex* (λατ.)= κορμός δένδρου. Πρώτη αναφορά σε κώδικα γίνεται από τον ποιητή Marcus Valerius Martialis το 86-87 μ.Χ. Σώθηκαν κώδικες από την Αίγυπτο λόγω του κλίματος και όχι στον ελληνορωμαϊκό κόσμο.

Ας αναφερθούμε εδώ σε ορισμένους όρους για τη χρήση των υλικών γραφής.

Διφθέρα = δέρμα ζώου για γράψιμο.

Περγαμηνή χάρτα = επεξεργασμένο δέρμα ζώου για γράψιμο (3^{ος} αι. π.Χ.)

Παλίμψηστον = φύλλα περγαμηνής όπου έχει αποξεστεί το κείμενο και έχει γραφτεί άλλο από πάνω

Membrana = στα Λατινικά η περγαμηνή

Δίπτυχον = δύο ή περισσότερες πινακίδες δεμένες μαζί σχηματίζουν μικρό βιβλίο.

Folium = φύλλο

Initium = αρχή, *initia* = αρχικό καλλιγραφικό γράμμα.

Τα χριστιανικά κείμενα γράφονται κυρίως σε κώδικες, υλικό που υπήρχε ήδη διαθέσιμο στη Ρώμη, επειδή η περγαμηνή ήταν φτηνότερη από τον πάπυρο. Έτσι ο κώδικας αντικατέστησε σταδιακά τη μορφή του παπύρινου κυλίνδρου.

Μια αιτία για την απώλεια βιβλίων την περίοδο από τον 1^ο έως τον 4^ο αι. μ.Χ. ήταν η μεταβολή της μορφής του βιβλίου. Ο κώδικας σχηματιζόταν από σειρές φύλλων σε μορφή τετραδίου, όπου μπορούσαν να γράψουν σε δύο όψεις (recto και verso) και ήταν πιο εύχρηστος από τον κύλινδρο. Η Βίβλος στα πρώτα αντίγραφα της κατασκευάστηκε σε μορφή κώδικα. Ο Ευαγγελιστής Μάρκος τον 1^ο αι. μ.Χ. όταν έγραφε στη Ρώμη το Ευαγγέλιό του, γνώρισε το περγαμηνό σημειωματάριο και το υιοθέτησε, επειδή ήταν πιο εύχρηστο από τον κύλινδρο. Η εκκλησία επομένως υιοθέτησε ευκολότερα τον κώδικα, τον οποίο μπορούσαν να βιβλιοδετήσουν προσεγμένα με καλύμματα από ξύλο.

2. Οι Βιβλιοθήκες στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία

Ο επόμενος σταθμός μας στην περιπλάνηση στην ιστορία των βιβλιοθηκών στην Ελλάδα είναι οι πρώτοι χριστιανικοί και οι βυζαντινοί χρόνοι.

Μετά την πτώση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας καταστράφηκαν πολλά βιβλία από τις βιβλιοθήκες. Οι λόγοι για τους οποίους το βιβλίο δεν διακινήθηκε στους ρυθμούς των προηγούμενων χρόνων αναζητούνται στην προσπάθεια της Εκκλησίας να επιβάλει τη χριστιανική θρησκεία, εξοβελίζοντας έργα που θεώρησε ειδωλολατρικά. Τα κέντρα πώλησης των βιβλίων στον ρωμαϊκό κόσμο έπεσαν σε αδράνεια και η υψηλή τιμή πώλησης της περγαμηνής μείωσε τον ρυθμό κατασκευής βιβλίων. Οι διπλοβιβλιοθήκες του ελληνορωμαϊκού κόσμου συνέχισαν μέχρι τον 5^ο και 6^ο αι. μ.Χ. Έδωσαν τη θέση τους στις χριστιανικές βιβλιοθήκες (bibliothecae sacrae ή bibliothecae christianae).

2.1. Πρώτες χριστιανικές βιβλιοθήκες

Οι πρώτες χριστιανικές κοινότητες είχαν ενοριακές βιβλιοθήκες με βιβλία θεολογικά για την υποστήριξη της πίστης, όπως στην ενορία της Ρώμης και των Ιεροσολύμων.

Από τις γνωστές βιβλιοθήκες που εμφανίζονται στους πρώτους χριστιανικούς χρόνους είναι η βιβλιοθήκη που ίδρυσε στα *Ιεροσόλυμα* τον 3^ο αι. μ.Χ. ο επίσκοπος Αλέξανδρος. Η βιβλιοθήκη στην παραλιακή πόλη της Παλαιστίνης την *Καισάρεια* ήταν γνωστή μαζί με τη σχολή της. Ιδρυτής ήταν ο Ωριγένης, ο πιο σημαντικός χριστιανός θεολόγος της εποχής, που από το 231 μ.Χ. μετακόμισε από την Αλεξάνδρεια στην

Καισάρεια. Το έργο του Ωριγένη *Εξαπλά* είναι μια εξάστηλη έκδοση της Βίβλου με το εβραϊκό κείμενο μεταφρασμένο σε πέντε γλώσσες. Το έργο αυτό προϋποθέτει για τον συγγραφέα τη χρήση βιβλιοθήκης με κέντρο αντιγραφών, καλλιγράφων και διορθωτών. Η βιβλιοθήκη άκμασε την εποχή του πρεσβυτέρου Παμφίλου (309 μ.Χ.) όταν η βιβλιοθήκη είχε 30.000 ρόλους και στη συνέχεια στην εποχή του Ευσέβιου που έγραψε την *Εκκλησιαστική Ιστορία*. Ο Ευσέβιος πήρε παραγγελία από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο να ετοιμάσει στο αντιγραφικό εργαστήριο 50 αντίγραφα της Βίβλου για τις εκκλησίες της Κωνσταντινούπολης. Τον 4^ο αι. μ.Χ. επί επισκόπου Ευζώιου μεταγράφηκαν πολλοί παπύρινοι κύλινδροι σε περγαμηνούς κώδικες για τη διάσωσή τους. Η βιβλιοθήκη της Καισάρειας ήταν εξίσου σημαντική για την εποχή της όσο η βιβλιοθήκη και του Μουσείου της Αλεξάνδρειας και επέζησε μέχρι το 637 μ.Χ., όταν κατέλαβαν οι Άραβες την Παλαιστίνη.

2.2. Οι βιβλιοθήκες της Κωνσταντινούπολης

Το 330 μ.Χ. ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος μετέφερε την πρωτεύουσα του ανατολικού τμήματος της αυτοκρατορίας στη Νέα Ρώμη, στον μυθό του Κερατίου Κόλπου, στην πόλη που πήρε το όνομά του. Μετατοπίστηκε ταυτόχρονα το κέντρο του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού στην Ανατολή και άρχισε να αναπτύσσεται γραμματεία με βάση τον Χριστιανισμό.

Η πρώτη μεγάλη *αυτοκρατορική* ή *παλατινή βιβλιοθήκη* στην Κωνσταντινούπολη φαίνεται ότι κτίστηκε επί αυτοκρατορίας του Κωνσταντίου Β΄, γιου του Κωνσταντίνου τον 4^ο αι. Ο Θεμίστιος (*Orationes*, 4, 59b-61d) αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος Β΄ συγκρότησε συνεργείο με καλλιγράφους για να αντιγράψουν και να διασώσουν από την εξαφάνιση τα έργα της ελληνικής γραμματείας που ήταν σκορπισμένα σε ιδιωτικές συλλογές. Πλάι στα ελληνικά και λατινικά συγγράμματα άρχισε να αναπτύσσεται τμήμα με τη χριστιανική γραμματεία, ενώ διέθετε τοπογραφικό και θεματικό κατάλογο.

Ο διάδοχος του Κωνσταντίου αυτοκράτορας Ιουλιανός έκτισε βιβλιοθήκη, που ήταν ανοικτή στο κοινό, χωρίς να είμαστε σίγουροι αν ήταν ιδιωτική ή η αυτοκρατορική. Το 372 μ.Χ. ο αυτοκράτορας Ουάλης πρότεινε να προσληφθούν βιβλιοθηκάριοι *condicionales* για τη διαφύλαξη και διατήρηση των ελληνικών και λατινικών κωδίκων. Η αυτοκρατορική βιβλιοθήκη κάηκε από πυρκαϊά το 473, όταν το περιεχόμενό της

ανέρχονταν σε 120.000 βιβλία (Ζωναράς, *Επίτομη Ιστορία*, 14.2) κυρίως περγαμνηνοί κώδικες. Μετά την πυρκαϊά ιδρύθηκε νέα βιβλιοθήκη, η οποία κατά τον Μιχαήλ Γλυκά είχε 36.500 τόμους με έργα της ύστερης αρχαιότητας και θεολογικά. Το 726 επί Λέοντος του Ισαύρου καταστράφηκε ξανά. Η αυτοκρατορική βιβλιοθήκη αναφέρεται επί Λέοντος του Αρμενίου (813-820 μ.Χ.) και μέσα από περιπέτειες επέζησε περίπου μέχρι το 1453.

Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός διέταξε να κλείσουν οι φιλοσοφικές σχολές της Αθήνας ως ειδωλολατρικές και το 529 έκλεισε την Ακαδημία του Πλάτωνος. Έτσι ανακόπηκε η πορεία της αναγέννησης του πολιτισμού και της παιδείας που άρχισε με τον Κωνσταντίνο και τον Ιουλιανό. Κατά τους αιώνες 6^ο – 9^ο με τις πολιτικές έριδες και την οικονομική κρίση, το βιβλίο οδηγήθηκε σε παρακμή. Η νομοθεσία των βυζαντινών αυτοκρατόρων (Θεοδόσιος 438 και Ιουστινιανός 529) γράφτηκε σε περγαμηνούς κώδικες, συνήθεια που μεταφέρθηκε από τη Ρώμη.

Για την υποστήριξη των φοιτητών και καθηγητών ιδρύθηκε η *βιβλιοθήκη του Οικουμενικού Διδασκαλείου* ή Ακαδημίας ή Παιδευτηρίου της Κωνσταντινούπολης που στεγάζονταν στο Τετραδύσιον Οκτάγωνον μαζί με το πανεπιστήμιο και επέζησε μέχρι τον Μεσαίωνα. Μετά το 425 μεταφέρεται από το Οκτάγωνο στο Καπιτώλιο και αργότερα επέστρεψε στον ίδιο χώρο, ενώ το 532 επί Ιουστινιανού δεν γίνεται λόγος για τη βιβλιοθήκη αυτή. Καταγράφεται επίσης η ύπαρξη της *Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης* (617-618) στα κτήρια του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης, με ιδρυτή τον Πατριάρχη Θωμά Α' με βιβλία εκκλησιαστικού δικαίου. Βιβλιοθήκες υπήρχαν επίσης στα Πατριαρχεία Αλεξανδρείας, Ιεροσολύμων, Ρώμης, Αντιόχειας και Νικομήδειας.

Από τον 5^ο αι. με την ανάπτυξη της χριστιανικής γραμματείας μέσα από τα συγγράμματα των Πατέρων της Εκκλησίας καθίσταται αναγκαία η ίδρυση άλλου είδους βιβλιοθηκών των *μοναστηριακών* σε εκκλησίες και μοναστήρια.

2.3. Μοναστηριακές βιβλιοθήκες

Από τον 4^ο αι. μ.Χ. ο Παχώμιος (πέθανε το 346 μ.Χ.) στην Αίγυπτο, ιδρυτής του μοναχισμού, όρισε τους κανόνες της μοναστικής ζωής, καθιερώνοντας τη *μοναστηριακή βιβλιοθήκη*. Η μελέτη ήταν υποχρεωτική για τους μοναχούς. Κάθε μοναχός έπαιρνε το πρωί ένα χειρόγραφο βιβλίο από τα χέρια του secundus, το οποίο

έπρεπε να διαβάσει και να επιστρέψει μέχρι τη δύση του ηλίου. Προβλέπονταν κανόνες για τη σωστή μεταχείριση των βιβλίων.

Το τυπικό του Παχωμίου επεκτάθηκε σε μοναστήρια στην Παλαιστίνη, Μεσοποταμία και Μικρά Ασία. Ο μοναχισμός ήλθε στην Κωνσταντινούπολη από τη Συρία. Το 382 μ.Χ. ιδρύθηκε το πρώτο μοναστήρι, ενώ τον 5^ο και 6^ο αι. άκμαζαν τα μοναστήρια με την υποστήριξη των αυτοκρατόρων. Η *Μονή της Αγίας Αικατερίνης στο Σινά* ήταν το παλαιότερο κέντρο της χριστιανοσύνης που ίδρυσε ο Ιουστινιανός τον 6^ο αι., με πλούσια βιβλιοθήκη σε έργα χριστιανών, εθνικών και αιρετικών συγγραφέων. Παράδειγμα επιφανούς έργου που σώθηκε στις μέρες μας είναι ο Codex Sinaiticus που περιέχει την Παλαιά και Καινή Διαθήκη και τα Απόκρυφα Ευαγγέλια.

Ωστόσο σε κάθε μοναστήρι υπήρχαν τρία είδη βιβλιοθηκών:

- a. *Η βιβλιοθήκη του καθολικού.* Η κύρια βιβλιοθήκη του μοναστηριού με λειτουργικά βιβλία.
- b. *Η αρχιερακή βιβλιοθήκη.* Η πρώτη αρχιερακή βιβλιοθήκη για την οποία έχουμε ασφαλείς πληροφορίες είναι της Μονής των Ακοιμήτων στην Κωνσταντινούπολη, που ιδρύθηκε το 420. Διέθετε βιβλιοθήκη με Συνοδικές Αποφάσεις και βιβλία για το χριστολογικό θέμα.
- c. *Η προσωπική βιβλιοθήκη των μοναχών.* Ορισμένοι μοναχοί διατηρούσαν στις μονές τις δικές τους συλλογές βιβλίων. Αυτοί ήταν κάποιοι λόγιοι ηγούμενοι ή σημαντικοί λαϊκοί που ακολούθησαν τον μοναχικό βίο προσκομίζοντας τις βιβλιοθήκες τους στα μοναστήρια.

Για την οργάνωση των μοναστηριακών βιβλιοθηκών της περιόδου αυτής δεν έχουμε γενικευμένους κανόνες και τυπικό που να διέπουν την λειτουργία τους, εκτός από το παράδειγμα της *Μονής Στουδίου*. Η λειτουργία της μοναστηριακής βιβλιοθήκης στην πορεία της ιστορίας της ήταν συνάρτηση της προσωπικότητας και της μόρφωσης του ηγούμενου. Είχε και κοσμικό χαρακτήρα, αλλά και αντιγραφική δραστηριότητα. Γενικά στα μοναστήρια αυτά διατηρήθηκε ο βιβλιακός πλούτος του βυζαντινού πολιτισμού σε θέματα λειτουργικά, έργα των Πατέρων της Εκκλησίας, βίους αγίων, αλλά και γραμματικά, ιστορικά, ποιητικά της κλασικής αρχαιότητας.

Το 825 ο Θεόδωρος Στουδίτης στη *Μονή Στουδίου* κατέγραψε νέους κανόνες για τη μοναστική ζωή. Περιέγραφε τα καθήκοντα του βιβλιοθηκονόμου. Ο Θεόδωρος έδινε

σημασία στη συστηματική μελέτη και καλλιγραφία ως καθήκον των μοναχών. Ίδρυσε βιβλιογραφικό εργαστήριο για αντιγραφές βιβλίων και φρόντισε για τη μόρφωση των μοναχών της Μονής. Οκτώ άρθρα από τους κανόνες που θέσπισε αφορούσαν την πειθαρχία στο αντιγραφικό εργαστήριο με διευθυντή τον *πρωτοκαλλιγράφο*, ενώ τιμωρούνταν όποιος παραποιούσε το κείμενο που αντέγραφε. Υπεύθυνος για τα βιβλία ήταν ο *βιβλιοφύλαξ*. Υπήρχε δανεισμός βιβλίων από το πρωί ως το βράδυ, ενώ προβλέπονταν τιμωρίες για όποιον δεν φρόντιζε για την καλή κατάσταση του βιβλίου που είχε δανειστεί και για όποιον δεν το επέστρεφε. Κυρώσεις επιβάλλονταν στον βιβλιοφύλακα που άφηνε ατάκτως στοιβαγμένα βιβλία, δεν τα τακτοποιούσε και δεν τα ξεσκόνιζε.

Κατά την περίοδο της Εικονομαχίας ο εικονομάχος Πατριάρχης Ιωάννης ο Γραμματικός (9^{ος} αι.) προξένησε αναστάτωση στις μοναστηριακές βιβλιοθήκες. Αναζητούσε παλιά βιβλία από μοναστήρια και εκκλησίες, τα οποία συγκέντρωσε στο παλάτι, για να εντοπίσει κείμενα που να υποστηρίζουν την καταδίκη των εικόνων. Δεν γνωρίζουμε όμως τα είδη των βιβλίων που συγκέντρωσε. Αυτές οι ανακατατάξεις αποθάρρυναν περαιτέρω τη μελέτη, διάδοση και αναπαραγωγή των βιβλίων.

Από τον 10^ο αι. ακμάζει η μονή στο όρος Λάτμος κοντά στη Μίλητο, όπου ο όσιος Χριστόδουλος συγκρότησε βιβλιοθήκη, η οποία αργότερα αποτέλεσε την αρχική συλλογή της βιβλιοθήκης στη *Μονή του Αγίου Ιωάννη στην Πάτμο*. Το *Άγιος Όρος* από τον 10^ο αι. επισκίασε με το μέγεθος των βιβλιοθηκών του τα υπόλοιπα μοναστικά κέντρα. Ήδη από τον 9^ο αι. στο Άγιον Όρος υπήρχαν σχολές αναπαραγωγής χειρογράφων σε αντιγραφικά εργαστήρια, αρχικά για τις λειτουργικές ανάγκες των μονών και αργότερα για εκπαιδευτικούς αλλά και εμπορικούς λόγους. Η αντιγραφή κωδίκων περιλαμβάνονταν στα καθήκοντα των μοναχών. Σήμερα οι βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους περιλαμβάνουν χειρόγραφα, αρχειακό υλικό για την ιστορία των μονών, πατριαρχικά έγγραφα και έντυπα βιβλία. Τα βιβλία αυτά προέρχονται από το τυπογραφείο του Νικολάου Γλυκέως, που ιδρύθηκε το 1670 στη Βενετία.

2.4. Άλλες βιβλιοθήκες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και σημαντικά σχετικά γεγονότα

Δεν διαθέτουμε αρκετές πληροφορίες για τη λειτουργία των ιδιωτικών βιβλιοθηκών. Χριστιανοί και εθνικοί συγγραφείς αλλά και επιφανείς λόγιοι διατηρούσαν τις δικές τους ιδιωτικές συλλογές βιβλίων. Ο Λιβάνιος (314-393), εγγράμματος σοφιστής και

ρητοροδιδάσκαλος είχε πλούσια βιβλιοθήκη, οργανωμένη ως αντιγραφικό κέντρο. Οι μαθητές του Γρηγόριος ο Νύσσης, Ιωάννης ο Χρυσόστομος και ο Μέγας Βασίλειος διατηρούσαν προσωπικές συλλογές. Μάλιστα ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος θεωρούσε ότι το βιβλίο ήταν ισχυρό όπλο και το κάψιμό του συνιστούσε ύβρη προς τον Θεό. Επέκρινε όσους ήθελαν να καλλωπίζονται με ενδύματα και δεν φρόντιζαν για την απόκτηση και ανάγνωση βιβλίων, τα οποία θεωρούσε «*φάρμακα της ψυχής*».

Στην Κωνσταντινούπολη υπήρχαν *βιβλιοπωλεία* και το *εμπόριο βιβλίων* από τον 6^ο αι. είχε συγκεντρωθεί κοντά στα εκπαιδευτήρια και τη βιβλιοθήκη που είχε οικοδομήσει ο Ιουλιανός, ίσως και κοντά στο αντιγραφικό εργαστήριο που ίδρυσε ο Κωνσταντίνος Β'. Τον 8^ο αι. υπήρχε μια μεγάλη βιβλιοθήκη με 36.500 τόμους στα ανάκτορα που ίσως περιείχε προσωπικά βιβλία των αυτοκρατόρων.

Από το τέλος του 8^{ου} και τις αρχές του 9^{ου} αι. συντελείται μια μεγάλη αλλαγή. Η μεγαλογράμματη γραφή μετατρέπεται σε μικρογράμματη, ενώ λίγο αργότερα εισάγεται το χαρτί ως γραφική ύλη και αντικαθιστά την περγαμηνή και τον παλαιότερο πάπυρο. Αυτή η αλλαγή συντέλεσε στη μείωση του αριθμού των σελίδων, επειδή τα κεφαλαία γράμματα καταλάμβαναν μεγαλύτερο χώρο. Εισάγεται επίσης η στίξη, ο τονισμός και ο χωρισμός των λέξεων και ταυτόχρονα αρχίζει η μεταγραφή των κειμένων στη μικρογράμματη γραφή. Το πρώτο χάρτινο χειρόγραφο στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία χρονολογείται το 1052, το χρυσόβουλο του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου του Μονομάχου για τη Λαύρα. Το πρώτο χρονολογημένο αραβικό χειρόγραφο σε χαρτί είναι του 866.

Τον 9^ο αι. ο Πατριάρχης Φώτιος συνέταξε μεταξύ άλλων το σπουδαίο έργο του *Βιβλιοθήκη* ή *Μυριόβιβλος*, που κατέχει σημαντική θέση στην ιστορία του Ουμανισμού. Πρόκειται για καταγραφή με σχόλια ενός corpus συγγραμμάτων και είναι το μόνο έργο φιλολογικής ιστορίας που έχουμε από το Βυζάντιο. Ο πλήρης τίτλος του έργου είναι: «*Απογραφή και συναρίθμησης των ανεγνωσμένων ημίν βιβλίων ως εις κεφαλαιώδη διάγνωσιν ο ηγαπημένος ημών αδελφός Ταράσιος εξητήσατο ' έστι δε ταύτα είκοσι δεόντων εφ' ενί τριακόσια*». Η *Βιβλιοθήκη* χωρίζεται σε 279 κεφάλαια (κώδικες). Σε καθένα σχολιάζει το θέμα ενός χριστιανικού ή ειδωλολατρικού έργου. Στα 122 ειδωλολατρικά ή κοσμικά έργα περιλαμβάνονται έργα ιστορικά, ρητορικά, μυθιστορηματικά, ενώ λιγότερα είναι τα ποιητικά και φιλοσοφικά έργα. Ο ίδιος ο Φώτιος διατηρούσε πλούσια βιβλιοθήκη εγκυκλοπαιδικού χαρακτήρα

τόσο της θύραθεν παιδείας όσο και της χριστιανικής γραμματείας. Το εύρος του έργου του αποδεικνύει ότι θα είχε πρόσβαση σε μεγάλη βιβλιοθήκη.

Τον 10^ο αι. η συγγραφική δραστηριότητα του Κωνσταντίνου Ζ΄ του Πορφυρογέννητου γέννησε τον εγκυκλοπαιδισμό με κατ' εξοχήν δημιούργημα το λεξικό του *Σουίδα* (βλ. βιβλιογραφία) με χιλιάδες λήμματα σε αλφαβητική σειρά για να καλύψει τις ανάγκες των μορφωμένων ανθρώπων. Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ εμπλούτισε τις συλλογές της αυτοκρατορικής βιβλιοθήκης και ίδρυσε δημόσιες βιβλιοθήκες στην πρωτεύουσα.

Για την εποχή των Κομνηνών έχουμε διακίνηση του βιβλίου και βιβλιοθήκες, τις οποίες φαίνεται ότι χρησιμοποίησαν συγγραφείς όπως η Άννα Κομνηνή (1083-1147) για να γράψει την *Αλεξιάδα* και ο Ιωάννης Τζέτζης (1110-1185), διευθυντής κάποιας σχολής στην Κωνσταντινούπολη για να γράψει το έργο του *Ιστορίαι* με αποσπάσματα από αρχαίους και βυζαντινούς συγγραφείς. Τον 12^ο αι. στις σημαντικές ιδιωτικές βιβλιοθήκες αναφέρεται εκείνη του βιβλιόφιλου Ευσταθίου, αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης.

Το 1204 με την επέλαση των Σταυροφόρων χριστιανών καταστράφηκαν οι περισσότερες βιβλιοθήκες από πυρκαϊές και λεηλασίες. Μετά το 1204 συγκροτήθηκαν τρία κράτη:

- a. το κράτος των Κομνηνών με πρωτεύουσα την Τραπεζούντα,
- b. το δεσποτάτο της Ηπείρου,
- c. το κράτος της Νίκαιας, ως νόμιμος κληρονόμος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ο αυτοκράτορας Ιωάννης Γ΄ Δούκας Βατάτζης (1222-1254) ίδρυσε βιβλιοθήκη στη Νίκαια. Ο διάδοχός του Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρης (1254-1258) ίδρυσε σχολή που είχε δημόσια δανειστική βιβλιοθήκη και επί Μιχαήλ Παλαιολόγου το 1261 επανασυστάθηκε η αυτοκρατορική βιβλιοθήκη.

Η δεινή οικονομική κατάσταση στην οποία περιήλθε η Βυζαντινή Αυτοκρατορία μετά τις Σταυροφορίες κατέστησε το βιβλίο είδος πολυτελείας. Ήδη από τον 10^ο αι. η περγαμηνή που προερχόταν από τη Μικρά Ασία, είχε υψηλό κόστος και άρχισε να σπανίζει. Αλλά και ο *βαμβύκινος χάρτης* (από την πόλη *Βαμβύκη* κοντά στον Ευφράτη ποταμό) δεν είχε ιδιαίτερα διαδοθεί. Επομένως ήταν ακριβός προτού το

χαρτί διαδοθεί ευρέως στη Δύση. Αποτέλεσμα αυτών ήταν να αυξηθεί το κόστος της αντιγραφής, αλλά και οι αντιγραφείς έπαιρναν υψηλές αμοιβές.

Μετά την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης το 1261 ορισμένα μοναστήρια χρησιμοποιούνταν ως κέντρα ανωτέρων σπουδών με σημαντικές βιβλιοθήκες, όπως η *Μονή του Ακαταλήπτου* που ιδρύθηκε το 1270, όπου δίδαξε και ο Μάξιμος Πλανούδης. Στην αυτοκρατορική *Μονή της Χώρας* ιδρύθηκε σπουδαία βιβλιοθήκη. Η βιβλιοθήκη στεγαζόταν σε χωριστό κτήριο όπου είχαν συγκεντρωθεί βιβλία από πολλά μέρη της αυτοκρατορίας και είχαν καταλογογραφηθεί. Για τη συντήρηση και διαφύλαξη των βιβλίων ο Μάξιμος Πλανούδης έκανε την πρόταση ο *βιβλιοφύλακας* να λογοδοτεί στον *πρωτοβεσιτάριο* ή απευθείας στον αυτοκράτορα για να έχει μεγαλύτερες ευθύνες και να διασφαλίζεται η συντήρηση των βιβλίων. Ο Θεόδωρος Μετοχίτης συνέχισε το έργο του προκατόχου του και κατόρθωσε να διατηρηθεί η βιβλιοθήκη ανέπαφη. Η *Μονή του εν τη Πέτρα* λειτούργησε ως ανώτερο πνευματικό ίδρυμα με σχολές και ονομάστηκε Καθολικό Μουσείον. Εκεί δίδαξε μεταξύ άλλων ο Γεώργιος Σχολάριος που διετέλεσε πρύτανης (1425-1448).

Προς το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας η αναγέννηση των γραμμάτων συνεχίζεται στη Δύση, κυρίως στην Ιταλία με τη μεταφορά βιβλίων, κωδίκων και λογίων. Σημαντικός ήταν ο ρόλος των μοναστηριακών βιβλιοθηκών για τη διάσωση του βυζαντινού πολιτισμού. Οι Βυζαντινοί υπήρξαν οι θεματοφύλακες της κλασικής ελληνικής γραμματείας, της αρχαίας ελληνικής σκέψης, αλλά και πρωτοπόροι του ανθρωπιστικού κινήματος. Έχουμε απεικονίσεις των Ευαγγελιστών κατά τη συγγραφή των Ευαγγελίων τους με παράσταση βιβλίων, αλλά όχι μοναχών ή λαϊκών βιβλιογράφων.

2.5. Ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των βιβλιοθηκών στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και στη Δύση

Χωρίς να αναφερθούμε στην περιγραφή των βιβλιοθηκών της Δύσης και μάλιστα των μοναστηριακών βιβλιοθηκών, θα παραθέσουμε σύντομα ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των βιβλιοθηκών στην Ανατολή και στη Δύση από τον 6^ο αι. μ.Χ.

Ομοιότητες:

- το βιβλίο περνά κυρίως στα χέρια του κλήρου,
- οι μοναστηριακές βιβλιοθήκες είναι σημαντικά κέντρα αναπαραγωγής βιβλίων,
- γίνονται πνευματικές κινήσεις για την επανεκτίμηση των κλασικών κειμένων,

- μετά την ανάσχεση της διακίνησης του βιβλίου κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, παρουσιάζεται εντυπωσιακή διακίνηση του βιβλίου στους κοσμικούς κύκλους.

Διαφορές:

- το Βυζάντιο διατήρησε ζωντανή την ελληνική παιδεία σε όλη την πορεία του δημιουργώντας προϋποθέσεις για τη διακίνηση του βιβλίου. Στη Δύση ο εκπολιτισμός ημι-βαρβάρων λαών καθυστέρησε την εξέλιξη της παιδείας.
- Στο Βυζάντιο τα πρώτα ανώτερα πνευματικά ιδρύματα στεγάζονται σε μοναστηριακά κέντρα. Αντίθετα στη Δύση επικρατούν οι σχολές των καθεδρικών ναών που από τον 12^ο αι. αντικαθίστανται από πανεπιστημιακά ιδρύματα.
- Στο Βυζάντιο επικρατεί ο θεσμός της διπλοβιβλιοθήκης μέχρι τον 7^ο αι., αλλά η ελληνική γλώσσα και παιδεία κυριαρχούν στους κατοίκους. Στη Δύση καταργείται σύντομα η διπλοβιβλιοθήκη και επομένως περιήλθε σε αφάνεια η ελληνική γλώσσα και παιδεία, ώστε διανοούμενοι όπως ο Πετράρχης αγνοούσαν την ελληνική γλώσσα.

2.6. Γενικά περί οργάνωσης και λειτουργίας των βιβλιοθηκών από την αρχαιότητα μέχρι τον Μεσαίωνα

Σε επιγραφή από τη βιβλιοθήκη του Πανταίνου στην Αθήνα μαθαίνουμε ότι η βιβλιοθήκη ήταν ανοικτή από την πρώτη έως την έκτη ώρα, δηλαδή έξι ώρες από την ανατολή του ηλίου. Οι *χρήστες* των δημοσίων βιβλιοθηκών ήταν κυρίως άνδρες που είχαν πνευματική ή συγγραφική ενασχόληση. Το κοινό στις βιβλιοθήκες που βρίσκονταν δίπλα σε θέρμες, ιαματικά λουτρά και Ασκληπιεία υποθέτουμε ότι ήταν άνθρωποι που ήθελαν να περάσουν ευχάριστα την ώρα τους. Οι αυτοκρατορικές βιβλιοθήκες της Ρώμης και της Κωνσταντινούπολης δεν γνωρίζουμε αν ήταν ανοικτές στο ευρύ κοινό. Η βιβλιοθήκη του Μουσείου της Αλεξανδρείας ήταν ανοικτή μόνο στους λογίους-μέλη του, ενώ η βιβλιοθήκη του Σεραπείου ήταν προσιτή σε όλους.

Για τους *καταλόγους* των βιβλιοθηκών χρησιμοποιήσαμε ως αντιπροσωπευτικότερο δείγμα τους *Πίνακες* του Καλλιμάχου. Ο τίτλος κάθε βιβλίου ήταν χαραγμένος στον *σίλλυβο*, ετικέτα που κρεμόταν από τον παπύρινο ρόλο. Όπως συνάγουμε από

αφηγήσεις του Gellius, οι υπάλληλοι της βιβλιοθήκης έφεραν τα βιβλία στους χρήστες και τα επανατοποθετούσαν μετά τη χρήση τους.

Η *ανάπτυξη της συλλογής* γινόταν με δωρεές των ίδιων των συγγραφέων, με αντιγραφές στα εργαστήρια, αλλά και με λεηλασίες και λαφυραγώγηση κατά τη διάρκεια πολέμων. Δεν γνωρίζουμε σε ποιους χώρους της βιβλιοθήκης ήταν το αντιγραφείο, το γραφείο καταλογογράφησης και οι αποθήκες των παπύρων, επειδή τα απομεινάρια από ανασκαφές δεν παρέχουν πολλές διευκρινίσεις. Οι συγγραφείς δεν πληρώνονταν, ενώ θεωρούσαν τιμή τους να βρίσκεται ένα βιβλίο τους στη βιβλιοθήκη.

Ως προς το *προσωπικό* συνάγουμε από επιγραφές και από τη ρωμαϊκή εποχή ότι τιμητικό ήταν το αξίωμα του επιτρόπου / διευθυντή βιβλιοθηκών της Ρώμης (*procurator bibliothecarum* ή *a bibliothecis*), επινόηση του Τιβέριου. Ο procurator ήταν υψηλά αμοιβόμενος ανώτερος κυβερνητικός υπάλληλος για τις δημόσιες βιβλιοθήκες της Ρώμης. Ο επιστημονικός διευθυντής, ο επιστάτης των βιβλίων από τον 2^ο αι. μ.Χ. λεγόταν *armarius* (>*armarium* = θήκη βιβλίων ή χώρος για τοποθέτηση βιβλίων) ή *bibliothecarius* ή *custos librorum* (φροντιστής βιβλίων) με πρώτη αναφορά σε επιστολή του Μάρκου Αυρήλιου. Για την υγειονομική περίθαλψη του προσωπικού υπήρχε η θέση του *medicus a bibliothecis* (ιατρός βιβλιοθηκών). Ο *promus librorum* (βιβλιοφύλαξ) ήταν επιφορτισμένος με το καθήκον να φέρνει βιβλία από τη βιβλιοθήκη, ενώ οι *librarii (servi literati)* ήταν υπεύθυνοι για τη συγκόλληση των ρόλων των βιβλίων, αλλά και σκλάβοι για μικρότερες δουλειές, όπως αναγνώστες κειμένων για τους κυρίους τους. Τέλος *vilicus* ήταν ο έφορος, ο συντηρητής του κτηρίου και *a bibliotheca* ήταν ο γραφέας.

Ο διαδανεισμός δεν ήταν γνωστός τον Μεσαίωνα, αλλά μόνο δανεισμός στους κατοικούντες τη μοναστική κοινότητα. Τα βιβλία ταξινομούσαν κατά θέμα, μετά κατά μέγεθος και αριθμό εισαγωγής. Καταρτίζονταν κατάλογοι συγγραφέων και τίτλων στις μοναστηριακές βιβλιοθήκες. Ο βιβλιοθηκονόμος ήταν ο επιστάτης της βιβλιοθήκης, συνήθως ένας μοναχός που ήταν επιφορτισμένος με τη φροντίδα της βιβλιοθήκης, μεταξύ των άλλων καθηκόντων του.

Δεν έχει σωθεί το βιβλίο του Varro "*De Bibliothecis*". Ο Varro είχε επιφορτιστεί από τον Ιούλιο Καίσαρα να οργανώσει την παλατινή ελληνολατινική βιβλιοθήκη, την οποία θα ίδρυε ο αυτοκράτορας, αλλά δεν πρόλαβε.

Στις αγγλικές εκκλησιαστικές βιβλιοθήκες οι κανόνες για τον βιβλιοθηκονόμο όριζαν: να μην δανείζουν βιβλία χωρίς απόδειξη που μπαίνει στον κύλινδρο. Πρώτο καθήκον του βιβλιοθηκονόμου είναι να φροντίζει για την αύξηση της συλλογής. Είναι υπεύθυνος για τα βιβλία, που δεν πρέπει να χάνονται με κανένα τρόπο. Θα πρέπει να επισκευάζει τα κατεστραμμένα βιβλία και να γνωρίζει τα ονόματα των συγγραφέων της συλλογής.

Από *αρχιτεκτονική άποψη* οι ελληνικές βιβλιοθήκες ήταν δωμάτια με βιβλία, ενώ οι ρωμαϊκές είχαν αναγνωστήρια. Αρκετές ρωμαϊκές βιβλιοθήκες συνδέονταν με ναούς και αργότερα με τα αυτοκρατορικά λουτρά (θέρμες), π.χ. Λουτρά Τραιανού (109 μ.Χ.), Καρακάλα (212 μ.Χ.), Διοκλητιανού (305-206 μ.Χ.). Στην εποχή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας η βιβλιοθήκη δεν ήταν πια μόνο αποθήκη με βιβλία. Γίνεται χώρος ανάγνωσης στις γειτονικές αίθουσες και στοές. Η έλλειψη χώρου επέτεινε την ίδρυση νέων κτηρίων βιβλιοθηκών με αναγνωστήρια. Οι παπύρινοι κύλινδροι και οι περγαμηνές τοποθετούνται σε κυλινδρικές θήκες και φυλάσσονται σε ξύλινα ράφια σε ορθογώνιες κόγχες στους τοίχους.

3. Οι Βιβλιοθήκες μετά την Άλωση (1453 μ.Χ.)

Μετά το 1204, αλλά κυρίως μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 υπήρχε μια έντονη κινητικότητα προς τη Δύση. Το ενδιαφέρον ήταν έκδηλο για τη συλλογή, με κάθε θυσία, κειμένων αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων με αγορά, αντιγραφή, αρπαγή, ακόμα και κλοπή. Έτσι εξηγείται γιατί μεγάλες βιβλιοθήκες της Δύσης (Παρίσι, Βατικανό, Οξφόρδη, Μαδρίτη, Βιέννη) που ιδρύθηκαν μετά τον 15^ο αι. διατηρούν μέχρι σήμερα πλήθος ελληνικών χειρογράφων. Πολλά από τα χειρόγραφα και βιβλία που οδηγήθηκαν στη Δύση, αποτέλεσαν τα πρώτα σπέρματα της Αναγέννησης.

Μετά την Άλωση οι Τούρκοι διασκόρπισαν τα βιβλία από τις βιβλιοθήκες, κατέστρεψαν ένα μέρος των συλλογών αφαιρώντας τα χρυσά και αργυρά στολίσματα από τις βιβλιοδεσίες των βιβλίων. Ορισμένες ιδιωτικές βιβλιοθήκες εξακολουθούσαν να λειτουργούν. Οι Έλληνες λόγιοι που έφυγαν στη Δύση, πήραν μαζί τους

χειρόγραφα και κώδικες. Έτσι διέσωσαν από την καταστροφή τα πολύτιμα αυτά κείμενα με τα έργα των Ελλήνων συγγραφέων και των Πατέρων της Εκκλησίας, μεταλαμπαδεύοντας τον ελληνικό πολιτισμό στη Δύση. Στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας και στη Λαυρεντιανή Βιβλιοθήκη της Φλωρεντίας σώζονται μέχρι σήμερα εκατοντάδες ελληνικά χειρόγραφα. Οι λόγιοι Έλληνες στην Ιταλία δίδαξαν τη μελέτη των κλασικών συγγραφέων σε Ακαδημίες και πανεπιστήμια (ο Βησσαρίωνας, μητροπολίτης Νίκαιας, θεολόγος και φιλόσοφος: 1403-1472, Γεώργιος Πλήθων-Γεμιστός, Μάρκος Μουσούρος). Στην Ιταλία ιδρύθηκαν σχολεία, όπως το Ελληνικό Γυμνάσιο της Ρώμης (1514-1521) από τον φιλέλληνα Πάπα Λέοντα Ι΄ για την εκπαίδευση των παιδιών των Ελλήνων και έγιναν φυτώρια της ανθρωπιστικής παιδείας.

Τον 15^ο αι. με την εφεύρεση της τυπογραφίας από τον Ιωάννη Γουτεμβέργιο έγιναν εκδόσεις και μεταφράσεις Ελλήνων συγγραφέων της κλασικής φιλολογίας από τον Άλδο Μανούτιο. Το πρώτο βιβλίο που τυπώθηκε ήταν η *Βίβλος* το 1455 στη Μαγεντία στο τυπογραφείο που ίδρυσε ο Γουτεμβέργιος από τη Γερμανία. Το πρώτο ελληνικό βιβλίο που τυπώθηκε στη Βενετία ήταν η γραμματική (*Ερωτήματα*) του Μανουήλ Χρυσολωρά το 1471, που χρησιμοποιήθηκε ως εγχειρίδιο για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας από τους Ιταλούς. Την ίδια εποχή υπήρχαν ελληνικά τυπογραφεία στη Βενετία, όπως του κρητικού Ζαχαρία Καλλ(ι)έργη. Από το 1476-1600 τυπώθηκαν 620 βιβλία από Έλληνες εκδότες με έργα αρχαίων συγγραφέων, γραμματικές, επιστημονικές μελέτες και θρησκευτικά βιβλία. Γραφείς και καλλιγράφοι από μονές της Κωνσταντινούπολης, της Θεσσαλονίκης, της Κέρκυρας, του Μυστρά και της Κρήτης μετέφεραν τα χειρόγραφα στη Δύση, όπου συνέχιζαν να ασκούν την τέχνη των αντιγραφών κωδίκων σε βιβλιοθήκες και σε τυπογραφεία.

Στην Κωνσταντινούπολη διατηρήθηκαν μετά την Άλωση βιβλιοθήκες όπως της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης, της Μεγάλης του Γένους Σχολής, του Παναγίου Τάφου στο Φανάρι με χειρόγραφα και του Φιλολογικού Συλλόγου. Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας η *Πατριαρχική Ακαδημία* ή *Σχολή* στην Κωνσταντινούπολη αποτελούσε εκπαιδευτικό κέντρο του Ελληνισμού από τον 16^ο αι. Στον πατριαρχικό θρόνο εμφανίζονταν φωτισμένες μορφές όπως ο μοναχός Γεννάδιος (Γεώργιος Σχολάριος) που ορίστηκε Πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης το 1454 από τον Μωάμεθ Β΄ τον Πορθητή. Στην Πατριαρχική Σχολή επιφανείς λόγιοι δίδασκαν αρχαία ελληνική γλώσσα και γραμματεία, φιλοσοφία και μαθηματικά.

Το 1593 ο Πατριάρχης Ιερεμίας παρότρυνε τους μητροπολίτες της υπόδουλης Ελλάδας να ανοίξουν σχολεία για να διδαχθούν τα ελληνόπουλα την ελληνική γλώσσα και παιδεία. Κατά την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (1750-1830) οι Έλληνες διαπρέπουν στις ελληνικές παροικίες της Δύσης, όπως στη Βενετία όπου λειτούργησε το *Φλαγγιανό Φροντιστήριο* και όπου τυπώθηκαν εκατοντάδες ελληνικά βιβλία στα τυπογραφεία που ίδρυσαν Έλληνες. Σε τυπογραφεία της Βιέννης και της Τεργέστης δημοσιεύτηκαν πολλά ελληνικά βιβλία, όπως τα έργα του Ρήγα Φεραίου (1757-1798), αλλά και στο Παρίσι όπου έκανε έντονη την παρουσία του ο Αδαμάντιος Κοραής. Οι ιδέες που μετέφεραν οι λόγιοι αυτοί, συνέβαλλαν αποφασιστικά στην πνευματική αναγέννηση του έθνους, ανέβασαν το μορφωτικό επίπεδο των υποδούλων Ελλήνων και συντέλεσαν στην αύξηση του αριθμού των σχολείων.

Λόγιοι όπως ο *Κύριλλος Λούκαρης* που φοίτησε στο πανεπιστήμιο της Πάδοβα στην Ιταλία, έγινε οικουμενικός πατριάρχης το 1620 και ίδρυσε το 1627 το πρώτο τυπογραφείο στην Κωνσταντινούπολη. Ο *Θεόφιλος Κορυδαλέας*, αριστοτελικός φιλόσοφος, διευθυντής της Πατριαρχικής Ακαδημίας, αναμορφώνοντας το διδακτικό πρόγραμμα, εξύψωσε τη σχολή σε πανεπιστημιακό επίπεδο. Ο *Αδαμάντιος Κοραής* (1748-1833) που είχε εκπαιδευτεί σε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, φρόντισε με τα συγγράμματά του να μεταδώσει στην Ελλάδα τα πνευματικά επιτεύγματα της Ευρώπης. Κατά τον 18^ο αι. ο κλήρος συντέλεσε επίσης στη διατήρηση της εθνικής συνείδησης και της ιδέας του Ελληνισμού. Ο *Κοσμάς ο Αιτωλός* (1714-1779) που σπούδασε στην Πατριαρχική Ακαδημία, δίδαξε σε όλη την Ελλάδα την αξία της παιδείας. Ο *Ευγένιος Βούλγαρης* (1716-1806), ως οπαδός του διαφωτισμού δίδαξε στην Ελλάδα φυσικές επιστήμες και μαθηματικά.

Τον 18^ο αι. στις *Κυδωνίες* της Μ. Ασίας η ακμαία αστική τάξη της πολιτείας ίδρυσε σχολικό οικοδόμημα, το οποίο από περιγραφές, μαρτυρεί το υψηλό πολιτιστικό επίπεδο των κατοίκων των Κυδωνιών. Το οικοδόμημα εκτός από αίθουσες διδασκαλίας, εργαστήρια, κατοικίες καθηγητών και σπουδαστών και όλους τους βοηθητικούς χώρους, περιλάμβανε δωμάτιο με «*λαμπρά και πολύτομο βιβλιοθήκη*».

Από τις σπουδαιότερες σχολές που διέθεταν σύμφωνα με τις πηγές και βιβλιοθήκη ήταν η *Σχολή της Χίου* (1792). Αυτή αντικατοπτρίζει τη φροντίδα του Α. Κοραή να

διαδώσει την ελληνική παιδεία και οικοδόμησε υποδειγματικό εκπαιδευτικό συγκρότημα. Η βιβλιοθήκη κατά τις περιγραφές του Γάλλου διπλωμάτη Marcellus το 1820, ήταν «καλοχτισμένη από πέτρες, θολωτή, με μακριές αψίδες: είναι ωστόσο ανεπαρκής και η διοίκηση του κολλεγίου σκέπτεται να την μεγαλώσει να πάρει μερικούς γειτονικούς χώρους». Από τα παραδείγματα αυτά αποδεικνύεται ότι η μέριμνα και η σημασία για τη βιβλιοθήκη ήταν σαφής και κατηγορηματική από τις αρχικές ιδρυτικές πράξεις των σχολών. Συνοδεύεται από στοιχεία που μαρτυρούν τον εξοπλισμό της. Η φροντίδα για τον εξοπλισμό της βιβλιοθήκης ερμηνεύεται από τις σπουδές που διεξάγονταν στον χώρο της σχολής. Ήταν αδύνατο να λειτουργήσει η σχολή χωρίς την ύπαρξη της βιβλιοθήκης, επειδή τα βιβλία ήταν ακριβά για να μπορούν να τα αγοράζουν οι σπουδαστές, επομένως έπρεπε να φροντίσει η σχολή να τα έχει διαθέσιμα, ώστε οι σπουδαστές να τα χρησιμοποιούν. Στις προσπάθειες εμπλουτισμού των βιβλιοθηκών των σχολών συνέδραμαν και λόγιοι που είχαν διδάξει στις σχολές αυτές κληροδοτώντας τις βιβλιοθήκες τους. Η βιβλιοθήκη της σχολής της Χίου κατά την περίοδο της ακμής της είχε 30.000 βιβλία, όταν ο μέσος όρος βιβλίων μιας βιβλιοθήκης της εποχής δεν ξεπερνούσε τα 1.000.

Στους αιώνες αυτούς δημιουργούνται σχολές ανώτερης εκπαίδευσης στα Ιωάννινα (σχολή Γκιούνμα και Μαρούτση), Άρτα, Μέτσοβο, Καστοριά, Κοζάνη (το 1668 μαζί με την ίδρυση της σχολής ιδρύθηκε βιβλιοθήκη), Μοσχόπολη, Σιάτιστα, Αθήνα, Αμπελάκια Θεσσαλίας, Πάτμος, Σμύρνη (Ευαγγελική σχολή), Κωνσταντινούπολη (Πατριαρχική σχολή), Βενετία (Φιλολογικών Φροντιστήριον), Πήλιο (Μηλιές, Ζαγορά). Ορισμένες από τις σχολές αυτές της τουρκοκρατίας στεγάζονταν σε μοναστήρια που είχαν τους κατάλληλους χώρους για φοιτητές και αίθουσες, ενθαρρύνοντας τον κοινοβιακό χαρακτήρα, καθώς ο φοιτητής έπρεπε να είναι προσκολλημένος στη σχολή του. Κάποια από αυτά διέθεταν βιβλιοθήκες στα εκκλησιαστικά κτίσματα.

Αργότερα όμως η αύξηση του αριθμού των σπουδαστών και η εξέλιξη του διδακτικού προγράμματος υπαγορεύει τη δημιουργία αυτοτελών κτηρίων για τις σχολές. Το 1729 ο πλούσιος έμπορος Μανολάκης Καστοριανός έκτισε στην Πάτμο σχολή. Το 1759 στο Μέτσοβο χορηγείται άδεια να οικοδομηθεί σχολείο στα κελιά του περιβόλου του μητροπολιτικού ναού. Το 1764 στη Δημητσάνα οικοδομείται στον περίβολο της εκκλησίας της Αγίας Κυριακής κτήριο για τη διδασκαλία 300 μαθητών μαζί με τις κατοικίες των καθηγητών και του προσωπικού. Το ίδιο έτος κτίστηκε βιβλιοθήκη με πολύτιμα χειρόγραφα. Το 1776 ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, ηγεμόνας της Βλαχίας

ανέγειρε στο *Βουκουρέστι* κτήριο για παράδοση μαθημάτων. Το 1777 στη Ζαγορά με χρήματα του εμπόρου Ιωάννη Πρίγκου από τη Ζαγορά κτίζεται νέο σχολικό κτήριο που εναρμονίστηκε με τη βιβλιοθήκη που είχε κτιστεί 10 χρόνια νωρίτερα με έξοδα του ιδίου. Η βιβλιοθήκη «ήτο εσωτερικώς εξωγραφισμένη ομοιάζουσα με νάόν». (ΙΕΕ, ΙΑ, 315). Το 1786 με έξοδα του Υψηλάντη, ανεγέρθηκε στη *Χάλκη* σχολικό κτήριο. Το 1748 ο προηγούμενος Μελέτιος κτίζει στην περιοχή της *Μονής Βατοπεδίου* οικοδόμημα κατάλληλο για λειτουργία σχολής με βιβλιοθήκη.

Γίνεται εμφανές ότι η συμπόρευση της βιβλιοθήκης δίπλα σε σχολές ανώτερης παιδείας γίνεται ολοένα πιο απαραίτητη και καθίσταται αναπόσπαστο τμήμα της εκπαίδευσης και μόρφωσης των νέων.

4. Οι Βιβλιοθήκες στους νεότερους χρόνους (19^{ος} αι. κ.ε.)

Φθάνοντας στον 19^ο αι. οι δημόσιες βιβλιοθήκες κάνουν την εμφάνισή τους στην Ευρώπη, με την έννοια της γενικής συλλογής την οποία οποιοσδήποτε μπορεί να επισκεφθεί και να χρησιμοποιήσει. Τον 19^ο και τον 20^ο αι. οι βιβλιοθήκες ακολουθούν τη λογοτεχνική παραγωγή και την εξέλιξη της επιστημονικής έρευνας. Υπάρχει αυξημένο ενδιαφέρον για μελέτη και έρευνα. Νέα αντίληψη υπάρχει για τις υποχρεώσεις της βιβλιοθήκης ως δημόσιο ίδρυμα από τον 20^ο αι. Πρωτοπόρος της τάσης αυτής ήταν ο Antonio Panizzi, διευθυντής του British Museum, που όρισε ως στόχο της βιβλιοθήκης τη δημιουργία ενός κέντρου για τη διάδοση της γνώσης και του πολιτισμού. Οι ειδικές βιβλιοθήκες είναι περιορισμένες σε θεματική κάλυψη και σε κατηγορίες χρηστών.

Στο ελληνικό περιβάλλον: Κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης έχουμε μαρτυρίες για τη θεσμοθέτηση βιβλιοθηκών. Τον Νοέμβριο 1824 με εγκύκλιο που εξέδωσε η κοινότητα των *Αθηνών* πληροφορούσε τους κατοίκους ότι εκτός από τη λειτουργία σχολείων προβλεπόταν να λειτουργήσει «βιβλιοθήκη δημόσιος» στο τζαμί της Κολώνας. Στο *Πρότυπο και Κεντρικό Σχολείο* της *Αίγινας* που ίδρυσε ο Ι. Καποδίστριας το 1829 λειτουργούσε για τις ανάγκες των σπουδαστών μέσα στον περίβολο του ορφανοτροφείου αξιόλογη βιβλιοθήκη και «τυπογραφία» όπου τυπώνονταν τα βιβλία για τις ανάγκες του Σχολείου. Στη βιβλιοθήκη άρχισαν να συγκεντρώνονται παλαιά χειρόγραφα με εντολή του Καποδίστρια για να περισωθούν από την «*αγνωσίαν και βαρβαρότητα των κατόχων*».

4.1. Σπουδαιές βιβλιοθήκες στην Ελλάδα

Από τις σπουδαιότερες βιβλιοθήκες που ιδρύθηκαν στην Ελλάδα από τον 19^ο αι. είναι:

Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος

Ιδρύθηκε το 1829 από τον κυβερνήτη της Ελλάδος Ιωάννη Καποδίστρια μαζί με το Μουσείο στο Ορφανοτροφείο της Αίγινας, με πρώτο διευθυντή του Μουσείου και της Βιβλιοθήκης τον Ανδρέα Μουστοξύδη. Από το 1832 η βιβλιοθήκη χωρίστηκε από το Μουσείο του Ορφανοτροφείου και έγινε ανεξάρτητη με διευθυντή τον διδάσκαλο του Γένους Γεώργιο Γεννάδιο. Στην Αθήνα μεταφέρθηκε το 1834 επί Όθωνος. Το 1838 ιδρύθηκε η βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου και το 1842 οι δύο βιβλιοθήκες ενώθηκαν τοπικά και διοικητικά στο κτήριο του Πανεπιστημίου. Το 1866 οι δύο βιβλιοθήκες ενώθηκαν σε μια, στην Εθνική Βιβλιοθήκη, όπου τα βιβλία σφραγίζονταν διαφορετικά για κάθε βιβλιοθήκη. Το 1884 προστέθηκε η νομισματική συλλογή, η οποία το 1890 αποσχίστηκε και αποτέλεσε το Νομισματικό Μουσείο. Το 1903 μεταφέρθηκε στο κτήριο επί της οδού Πανεπιστημίου, που οικοδομήθηκε με σχέδια Χάνσεν και εκτέλεση Ε. Τσίλερ ως δωρεά των αδελφών Βαλλιάνων. Από το επώνυμο των δωρητών ονομάστηκε Βαλλιάνειος Βιβλιοθήκη.

Στόχος της βιβλιοθήκης όπως ορίστηκε από το 1834, είναι η κατάθεση χειρογράφων και βιβλίων που βρέθηκαν σε μοναστήρια, εκκλησίες, άλλες δημόσιες βιβλιοθήκες και ενός αντιτύπου από κάθε εκδιδόμενο βιβλίο, εφημερίδα ή περιοδικό στην Ελλάδα. Σήμερα η βιβλιοθήκη έχει αρχέτυπα (14^{ος} και 15^{ος} αι.), παλαιότυπα (16^{ος} αι.), σπάνιες εκδόσεις και χειρόγραφα, αρχείο αγωνιστών του 1821, συλλογή χαλκογραφιών, λιθογραφιών και ξυλογραφιών. Συνεχίζεται η ανάπτυξη της με δωρεές και αγορές.

Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων

Ιδρύθηκε το 1845 με πρώτο διευθυντή τον Γεώργιο Τερτσέτη. Το 1860 κήκε από πυρκαϊά, το 1875 μεταφέρθηκε στο κτήριο της Βουλής και το 1935 στο κτήριο των Παλαιών Ανακτόρων, που έχει μετατραπεί σε Μέγαρο της Βουλής στην πλατεία Συντάγματος. Έχει πλούσια συλλογή περιοδικών και εφημερίδων. Σημαντική ήταν η δωρεά του Εμμ. Μπενάκη, ο οποίος αγόρασε και στη συνέχεια δώρισε τη βιβλιοθήκη του Γιάννη Ψυχάρη με 35.000 τόμους. Αυτή η βιβλιοθήκη, η Μπενάκειος, λειτουργεί

σε χωριστό παράρτημα και περιέχει βιβλία λογοτεχνίας, φιλοσοφίας, μαθηματικών, στρατιωτικών επιστημών, καλών τεχνών, θεολογίας και παλιές εφημερίδες.

Η κεντρική βιβλιοθήκη στο Μέγαρο της Βουλής περιέχει βιβλία για πολιτικές και οικονομικές επιστήμες, νομική, κοινωνιολογία, φιλολογία, ιστορία και γεωγραφία. Στη συλλογή της περιλαμβάνονται σπάνια βιβλία, χάρτες και χαρακτηριστικά, τα πρωτότυπα των Ελληνικών Συνταγμάτων, πρωτόκολλα ορκωμοσίας βασιλέων και προέδρων της Δημοκρατίας, εφημερίδες, χειρόγραφοι κώδικες και ιστορικά έγγραφα της νεότερης ελληνικής ιστορίας.

Στο πρώην Καπνεργοστάσιο, που αποτελεί το τρίτο παράρτημα της βιβλιοθήκης στεγάζονται το Τμήμα Μικροφωτογράφισης και Ηλεκτρονικής Αποθήκευσης και το Τμήμα Συντήρησης Έργων Τέχνης και Εντύπων. Εκεί μεταφέρθηκαν πολλές από τις ελληνικές εφημερίδες και περιοδικά.

4.2. Δημόσιες και δημοτικές βιβλιοθήκες στην Ελλάδα

1. *Δημόσια Βιβλιοθήκη Δημητσάνας*. Όπως είδαμε, ιδρύθηκε το 1764 μαζί με την αντίστοιχη σχολή. Είχε συσταθεί με συλλογές των πρώτων διδασκάλων της σχολής, όπως ο πρεσβύτερος Αγάπιος. Εμπλουτίστηκε με προσφορές από τον Παλαιών Πατρών Γερμανό και τον Πατριάρχη Γρηγόριο. Είχε μεγάλη συλλογή κλασικής λογοτεχνίας, εκκλησιαστικών πατέρων και σπάνιες εκδόσεις. Στη διάρκεια της Επανάστασης πρόσφερε όμως τα βιβλία της για την κατασκευή φυσιγγίων, με αποτέλεσμα να καταστραφούν.
2. *Δημόσια Βιβλιοθήκη Χίου*. Ιδρύθηκε όπως είδαμε το 1792 μαζί με τη σχολή της Χίου και περιλαμβάνει μεταξύ άλλων βιβλία του Αδ. Κοραή.
3. *Βιβλιοθήκη της Κέρκυρας*. Η πρώτη συγκέντρωση βιβλίων ανάγεται σε μονές και μάλιστα λατινικές. Η βιβλιοθήκη ιδρύθηκε το 1806, ένα έτος μετά την ίδρυση της Ιόνιας Ακαδημίας. Το 1825 με την έναρξη λειτουργίας του Αναγνωστηρίου της Κέρκυρας η βιβλιοθήκη έγινε δημόσια. Εμπλουτίστηκε με χειρόγραφα, σπάνιες εκδόσεις και κληροδοτήματα, αλλά καταστράφηκε αργότερα.
4. *Δημόσια Βιβλιοθήκη Ζακύνθου*. Η ύπαρξή της ανάγεται στο 1628 όταν ο Θωμάς Φλαγγίνης δώρισε στην κοινότητα Ζακύνθου 200 βιβλία. Επίσημη ίδρυση της βιβλιοθήκης μαρτυρείται το 1803 από την Ιόνιο Πολιτεία. Πρώτοι ευεργέτες ήταν οι Ζωσιμάδες, οι οποίοι από το 1804 έδιναν χρήματα για

αγορά βιβλίων. Ο Ν. Κατράμης, αρχιεπίσκοπος και συγγραφέας δώρισε 26 χειρόγραφους κώδικες. Η βιβλιοθήκη καταστράφηκε κατά τους σεισμούς του 1953.

5. *Δημόσια Βιβλιοθήκη Βυτίνας*. Ιδρύθηκε το 1808 από τον ιερομόναχο Άνθιμο Παπαρρηγόπουλο, που δώρισε την προσωπική βιβλιοθήκη του.
6. *Δημοτική βιβλιοθήκη Αθηνών*. Ο πρώτος πυρήνας της βιβλιοθήκης ανάγεται στο 1836 επί δημάρχου Ανάργυρου Πετράκη. Άρχισε να λειτουργεί το 1942.
7. *Δημόσια Βιβλιοθήκη Ανδρίτσαινας*. Ιδρύθηκε το 1838 από τον Αγαθ. Νικολόπουλο που πήγε στο Παρίσι και με τη γνωριμία του Α. Κοραή εισήχθη ως βοηθός στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας. Τα βιβλία που αγόραζε τα δώρισε στη βιβλιοθήκη της πόλης του.
8. *Δημόσια Βιβλιοθήκη Σάμου*. Ξεκίνησε το 1863 με δωρεά βιβλίων από τον ηγεμόνα Μιλτιάδη Αριστάρχη. Από το 1913 είναι εγκατεστημένη σε μέγαρο όπου στεγάζεται το μουσείο της πόλης.
9. *Δημοτική Βιβλιοθήκη Πειραιώς*. Ιδρύθηκε από δωρεές το 1874 και άρχισε να λειτουργεί το 1926.
10. *Δημόσια Βιβλιοθήκη Αργοστολίου*. Ιδρύθηκε το 1887 από τον μητροπολίτη Αθηνών Γερμανό και από το 1926 συνενώθηκε με τη βιβλιοθήκη που δώρισε ο Μ. Κοργιαλένιος και εγκαταστάθηκε στο Κοργιαλένιο Μέγαρο.

4.3. Ειδικές βιβλιοθήκες στην Ελλάδα

1. *Γεννάδειος Βιβλιοθήκη*. Ιδρύθηκε το 1921 με δωρεά του Ιωάννη Γεννάδιου στη μνήμη του πατέρα του Γεώργιου Γεννάδιου και υπάγεται στην Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, από την οποία χρηματοδοτείται. Είναι μοναδικές οι συλλογές της σε βιβλία και περιοδικά για την ελληνική γραμματεία και ιστορία. Διαθέτει συλλογή παλαιών εφημερίδων, βιβλία περιηγητών, φυλλάδια, διδακτικά βιβλία της ελληνικής γλώσσας, χαλκογραφίες, φωτογραφίες για την Ελλάδα, τις εικονογραφίες του Παναγιώτη Ζωγράφου, αρχέτυπα, σπάνιες εκδόσεις, πολυτελείς βιβλιοδεσίες, χειρόγραφα και αξιόλογα αρχεία (π.χ. Αλή Πασά, Εμμ. Τσουδερού, Φ. Δραγούμη).
2. *Βιβλιοθήκη της Ακαδημίας Αθηνών*. Ως πρώτα αποκτήματα ήταν η δωρεά του συνόλου της συλλογής από τη *Βιβλιοθήκη της Επιστημονικής Εταιρείας Αθηνών*, που ιδρύθηκε το 1865.

3. Βιβλιοθήκες ξένων αρχαιολογικών σχολών και ιδρυμάτων στην Ελλάδα. Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή (1846) με βιβλία, περιοδικά και φωτογραφίες, Γερμανική Αρχαιολογική Σχολή (1874) με τοπογραφία της Ελλάδος, των μυκηναϊκών χρόνων και νομισματολογία, Αγγλική Αρχαιολογική Σχολή που ιδρύθηκε από τον ιστορικό M. I. Finley, Ιταλική Αρχαιολογική Σχολή και Αυστριακή Αρχαιολογική Σχολή.
4. *Βιβλιοθήκη της Αρχαιολογικής Εταιρείας*. Ιδρύθηκε το 1858 στην Αθήνα.
5. *Βιβλιοθήκη της Εταιρείας των Φίλων του Λαού*. Ιδρύθηκε το 1865.
6. *Βιβλιοθήκες μουσείων*. Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, Μουσείου Μπενάκη (1931), Εθνικής Πινακοθήκης (1919), Μουσείου Λαϊκής Τέχνης κ.λπ.
7. *Βιβλιοθήκες επιστημονικών ιδρυμάτων*. Γενικών Αρχείων του Κράτους, Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών, Γερμανικού Ινστιτούτου Αθηνών, Ελληνικής Γεωγραφικής Εταιρείας (1901), Τεχνικού Επιμελητηρίου της Ελλάδος, Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών, Ελληνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αστεροσκοπείου Αθηνών, Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας, Βικελαία Βιβλιοθήκη στο Ηράκλειο Κρήτης, Ιδρύματος Μακεδονικών Σπουδών κ.λπ.

4.4. Βιβλιοθήκες υπαγόμενες στο ΥΠΕΠΘ

Αναφέραμε ήδη ότι η βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ) ιδρύθηκε το 1838 και για ορισμένο διάστημα είχε συγχωνευτεί με την Εθνική Βιβλιοθήκη. Σήμερα το ΕΚΠΑ διαθέτει αρκετές βιβλιοθήκες-σπουδαστήρια που υπάγονται στις σχολές του Πανεπιστημίου. Η βιβλιοθήκη του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ιδρύθηκε το 1939 με συλλογή που δώρισε ο έφορος της Εθνικής Βιβλιοθήκης Γεώργιος Κωνσταντινίδης και με τη βιβλιοθήκη που αγόρασε από τον Νικόλαο Πολίτη.

Η βιβλιοθήκη του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου είναι από τις σημαντικότερες στις τεχνικές επιστήμες, ενώ όλα τα πανεπιστημιακά ιδρύματα διαθέτουν σήμερα άρτια οργανωμένες και καταρτισμένες βιβλιοθήκες που υποστηρίζουν επαρκώς την έρευνα και τη διδασκαλία.

Σύμφωνα με τον ιστοτόπο του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων σήμερα λειτουργούν στην Ελλάδα 35 ακαδημαϊκές βιβλιοθήκες (21 για τα ΑΕΙ και 14 για τα ΤΕΙ), 38 δημόσιες βιβλιοθήκες, έξι (6) δημόσιες υπηρεσίες (Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, βιβλιοθήκες Ανδρίτσαινας, Δημητσάνας, οι Κεντρικές της Κέρκυρας,

Ρόδου και Σάμου), 26 κινητές βιβλιοθήκες, αρκετές σχολικές και ο Οργανισμός Παιδικών και Εφηβικών Βιβλιοθηκών. Οι δημοτικές βιβλιοθήκες υπάγονται στους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης, αλλά συνεργάζονται με το ΥΠΕΠΘ. Τέλος λειτουργούν αρκετές ειδικές βιβλιοθήκες νομικών προσώπων δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου, οργανισμών, εταιρειών, ιδρυμάτων.

4.5. Στατιστικά στοιχεία βιβλιοθηκών

Η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος εκδίδει κάθε δύο χρόνια τις *Πολιτιστικές Στατιστικές*, στις οποίες περιλαμβάνονται στατιστικά στοιχεία για τις βιβλιοθήκες και τα μουσεία της χώρας. Σύμφωνα με την τελευταία έκδοση 1995-1997 (στοιχεία 1996) στην Ελλάδα λειτουργούν 734 βιβλιοθήκες όλων των ειδών. Σε αυτές απασχολούνται 1.903 βιβλιοθηκονόμοι αποκλειστικής απασχόλησης. Το σύνολο των συλλογών ανέρχεται σε 9.143.175 τίτλους βιβλίων και 157.679 τίτλων περιοδικών (συνολικά και όχι μοναδικοί τίτλοι). Από τις 734 βιβλιοθήκες οι 581 είναι ανοικτές στο κοινό, οι 212 χρησιμοποιούν το DDC ως σύστημα ταξινόμησης, 225 χρησιμοποιούν άλλο σύστημα. Προκαλεί έκπληξη ο αριθμός των 197 βιβλιοθηκών που όπως καταγράφουν, δεν ταξινομούν το υλικό τους.

4.6. Βιβλιοθηκονομική εκπαίδευση και οικονομική ενίσχυση των βιβλιοθηκών

Στην ανάπτυξη των βιβλιοθηκών στην Ελλάδα συμβάλλουν εξαιρετικά οι δύο σχολές βιβλιοθηκονομίας των ΤΕΙ (Αθήνας και Θεσσαλονίκης) και το τμήμα Βιβλιοθηκονομίας και Αρχειονομίας του Ιονίου Πανεπιστημίου. Το 1961 ιδρύθηκε η ΧΕΝ όπου εκπαιδεύτηκαν οι πρώτοι βιβλιοθηκονόμοι. Το 1977 ιδρύθηκε το ΚΑΤΕΕ Αθηνών και το 1981 το ΚΑΤΕΕ Θεσσαλονίκης. Το 1983 αυτές οι δύο Σχολές Βιβλιοθηκονομίας έγιναν ΤΕΙ. Τέλος το 1993 ιδρύθηκε η Σχολή Αρχειονομίας και Βιβλιοθηκονομίας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο.

Οι βιβλιοθήκες στην Ελλάδα γνώρισαν ιδιαίτερη άνθιση τα τελευταία (1994-1999, 2000-2006, 2007-) χρόνια με την οικονομική ενίσχυση που προέρχεται από τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης. Ιδιαίτερα επωφελήθηκαν οι ακαδημαϊκές βιβλιοθήκες, ωστόσο σημειώνεται αρκετή πρόοδος και στα άλλα είδη βιβλιοθηκών.

5. Επίλογος

Υποστηρίξαμε στην αρχή ότι οι βιβλιοθήκες ακολουθούν την πολιτιστική εξέλιξη των λαών τους οποίους υπηρετούν. Δημιουργήθηκαν όταν ο άνθρωπος άρχισε να γράφει και συνεπώς να επιθυμεί τη διάσωση των γραπτών μαρτυριών (θρησκευτικού, νομικού, οικονομικού, συναισθηματικού περιεχομένου) και τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς του. Οι βιβλιοθήκες προϋποθέτουν την ύπαρξη ανθρώπων μορφωμένων που γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση.

Στην Αθήνα είδαμε ότι η βιβλιοθήκη λειτουργούσε ως κέντρο εξασφάλισης της γνησιότητας των κειμένων και ότι ο Λυκούργος με νόμο το 330 π.Χ. προστάτευσε τα κείμενα των τραγικών ποιητών από την παραποίηση κατά την αντιγραφή. Υποχρέωσε την κατά νόμο κατάθεση πρωτοτύπων κειμένων. Με τον Χριστιανισμό ο έντυπος λόγος εξελίχθηκε σημαντικά μέσα από τα Ιερά Κείμενα (Βίβλος) και τα έργα των Πατέρων της Εκκλησίας.

Επομένως βιβλιοθήκες και πολιτισμός είναι αλληλεξαρτώμενες έννοιες δια μέσω των αιώνων. Αυτό αποδεικνύεται και σήμερα με την έμφαση που δίδεται στη συσχέτιση των ιδρυμάτων που λειτουργούν ως φορείς πολιτισμού, δηλαδή αρχεία, βιβλιοθήκες και μουσεία. Είναι η ίδια ιδέα σε σύγχρονη έκφανση. Αυτή την τάση κατακτά ολοένα και περισσότερο έδαφος διεθνώς (Ηνωμένο Βασίλειο: Museums, Libraries and Archives, Νορβηγία: ABM-utvikling, ΗΠΑ: Institute of Museum and Library Services, αλλά και στην Ελλάδα).

Βιβλιογραφία

1. Δρανδάκης, Παύλος. *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*. 2^η έκδ. Αθήναι: Φοίνιξ, 1957, τ. 7, λήμμα *Βιβλιοθήκη* Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. *Πολιτιστικές Στατιστικές*, έτη 1995-1997. Αθήνα: ΕΣΥΕ, 2000 (τελευταία έκδοση)
2. *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα* / έκδοση συνεργασίας Grande Encyclopedie Larousse, Encyclopaedia Britannica, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, Αθήνα: Πάπυρος, 1981-1994. τ. 14, λήμμα *Βιβλιοθήκη*

3. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. *Ιστορία της Γραφής ανά τον Κόσμο (3000 π.Χ. έως σήμερα): κατάλογος έκθεσης*. Αθήνα, ΕΚΠΑ, Κτήριο Κωστή Παλαμά, 31.10.2002-30.11.2002
4. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1970- . τόμοι Ε', ΣΤ', ΙΑ', ΙΒ'.
5. Κοκκίνης, Σπύρος. *Βιβλιοθήκες και Βιβλία, ή τα σκοτάδια με αριθμούς*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1981
6. *Νεώτερον εγκυκλοπαιδικόν λεξικόν: μεθοδική και συστηματική συμπύκνωσις και εκλαΐκευσις όλων των ανθρωπίνων γνώσεων*. Αθήναι: Ήλιος, [195-]-1960 τ.4 λήμμα *Βιβλιοθήκη*.
7. Σουΐδας. *Suidae Lexicon, Graece & Latine: textum Graecum cum manuscriptis codicibus collatum a quamplurimis mendis purgavit notisque perpetuis illustravit / versionem Latinam Aemilii Porti innumeris in locis correxit, indicesque auctorum & rerum adjecit Ludolphus Kusterus*. Cantabrigie: Typis Academicis, MDCCV [1705] (3 vols)
8. Στάϊκος, Κωνσταντίνος Σπ. *Βιβλιοθήκη: από την αρχαιότητα έως την Αναγέννηση και σημαντικές ουμανιστικές και μοναστηριακές βιβλιοθήκες (3000 π.Χ.-1600 μ.Χ.)*. Αθήνα, 1996.
9. Ballet, Pascale. *Η Καθημερινή Ζωή στην Αλεξάνδρεια 331-30 π.Χ.* Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 2002. Τίτλος πρωτοτύπου: *La Vie Quotidienne a Alexandrie 331-30 av. J.-C.* Paris: Hachette, 1999.
10. Blanck, Horst. *Το Βιβλίο στην Αρχαιότητα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 1994. Τίτλος πρωτοτύπου: *Das Buch in der Antike*. München: C.H. Beck, 1992.
11. Casson, Lionel. *Libraries in the Ancient World*. New Haven and London: Yale University Press, 2001.
12. Dahl, Svend. *History of the Book*. Metuchen, N.J.: The Scarecrow Press, Inc., 1968.
13. El-Abbadi, Mostafa. *Η Αρχαία Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας: η ζωή και η μοίρα της / μτφ. Λένα Κασίμη*. Αθήνα: Σμίλη, 1998. Τίτλος πρωτοτύπου: *The Life and Fate of the Ancient Library of Allexandria*. Paris: UNESCO/PNUD, 1992.
14. Hessel, Alfred. *A History of Libraries / translated with supplementary material, by Reuben Peiss*. New Brunswick, N.J.: The Scarecrow Press, 1955.
15. Johnson, Elmer D. *A History of Libraries in the Western World*. New York and London: The Scarecrow Press, Inc., 1965.

16. Kirbe, Pearl. "The Intellectual Interests Reflected in Libraries of the Fourteenth and Fifteenth Centuries", *Journal of the History of Ideas*, v.7 (June 1946) no.3, pp.257-297.
17. Lesky, Albin. *Ιστορία της Αρχαία Ελληνικής Λογοτεχνίας*. 5^η έκδ. Θεσσαλονίκη: εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1981. Τίτλος πρωτοτύπου: *Geschichte der griechischen Literatur*. 3e Aufl. Bern und München: Francke Verlag, 1971.
18. Παπάζογλου, Αλεξάνδρα και Εύα Σεμερτζάκη. "Changes and Developments in Greek Libraries", *The Electronic Library*, v.19 (2001) no.3 pp.158-167.
19. Pfeiffer, Rudolf. *Ιστορία της Κλασσικής Φιλολογίας: από των αρχών μέχρι του τέλους των Ελληνιστικών χρόνων*. Αθήναι: Ακαδημία Αθηνών, 1972 (2 τόμοι). Τίτλος πρωτοτύπου: *History of Classical Scholarship: from the beginnings to the end of the Hellenistic Age*. Oxford: At the Clarendon Press, 1968.
20. Topping, Peter. "Greek Historical Writing on the Period 1453-1914", *The Journal of Modern History*, v.33 (June 1961) no.2, pp.157-173.